

नेपाल देशको इतिहास

गताङ्कको बाँकी

गोदावरीको प्रादुर्भाव

नेपाल उत्तम क्षेत्र हो भनी दक्षिण देशमा रहेकी गोदावरी पनि अन्तर्गर्भले पाशुपत क्षेत्रका दक्षिण भागमा नीलचूड पर्वतको फेदीबाट प्रकाश भइन् । सिंहस्थ बृहस्पति भएमा दक्षिण गोदावरीमा स्नान, दान आदि गर्नाले जुन पुण्य पाइन्छ त्यो फल यही गोदावरीमा स्नान, दान आदि गर्नाले पाइन्छ ।

विशालनगरी र सुप्रभावनगरीको बयान ।

राजा धर्मदत्तलाई भगवतीको वरदान भएपछि शंकु नामक किराती राजासंग युद्ध गरी सबै किरातीहरूलाई जित्ती नेपालपुरी सबै आफ्नो अधीनमा पारे । एउटा असल राजधानी नभई हुँदैन भन्ने विचारले आदिजलशयन नारायणदेखि कोटबारसम्म नापी राजा धर्मदत्तले शहरको जग बसाले । राजाको असल नीतिव्यवहारदेखि चारै वर्णका प्रजाहरू ठाउँ ठाउँबाट आई सुखपूर्वक बसे । प्रतिदिन शहर बढ्दै गएको हुनाले त्यस शहरको नाम विशालनगरी भनी प्रसिद्ध भयो । त्यही राजधानीमा बसी राजा धर्मदत्तले १००० वर्षसम्म राज्यभोग गरे । राजा धर्मदत्त कैलाश गएपछि पनि त्यो राजधानी धेरै कालसम्म त्यसै थियो । पछि महेन्द्रदमनले सुप्रभामा आई वास गरेपछि आफ्नी बहिनीलाई जलक्रीडा गर्नको निमित्त पहाड थुनी हृद जमाइदिएको हुनाले क्रमैसंग पानी बढ्दै आई अधिदेखिको विशालनगरी सबै जलले ढाकी नष्ट गरिदियो । त्यहाँ बसेका प्रजाहरू पनि दैत्यहरूको पीडा सहन नसकी यत्रतत्र लागे । यिनै राजाले बनाएको पशुपतिनाथको देवालय पनि पानीले नष्ट भयो । पछि महेन्द्रदमन आदि दैत्यहरूलाई मारी भगवान् कृष्ण द्वारकातिर गएपछि सुप्रभा नगरीमा बस्ने दैत्यहरू धेरै मरेका र केही भागेका हुनाले सुप्रभा नगरी

पनि पछि उजार भयो । दैत्यको भय गएको हुनाले र पानी पनि सुकेको हुनाले केही कालपछि अधिदेखिको यस पुरानो शहरलाई गुल्जार गराउनुपर्थो भनी ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर आदि देवताहरू पिता, माता, भ्राता, भगिनीहरूको स्वरूप लिई त्यहाँ आई बसे । शंखमूल तीर्थदेखि आदिजलशयन नारायणसम्म फेरि उही विशालनगरी खडा गरी एक ऋषिपुत्र स्वयंभ्रतलाई राजा बनाए । उनलाई नगरको रक्षा गर्न सगाई आफू पनि पाषाणरूपले त्यहीं बिराजमान भए । त्यही भ्रातृभगिनी भावले बिराजमान भएका हुनाले पछि त्यसको नाम भाटभटिनी भयो भन्ने कथा बौद्ध ग्रन्थमा छ ।

पहिला नुवाकोटका भैरव, दोस्रा भक्तपुरका भैरव, तेस्रा टीकाभैरव, चौथा पंचलिंगभैरव यी ४ भैरवले धर्मको स्थिति राख्न भनी राजा स्थापना गर्ने कुराको यत्न गर्न लागे । यो खबर पाई इन्द्राणीदेवी पनि अब संघं यस पाशुपतक्षेत्रमा राजाबाट धर्मनीति चलाई देवताहरूको मान पूजा रहनेछ, यसकारण त्यहीं गई बसेदेखि आफ्नो पनि चिरकालसम्म स्थिति होला र खान चाइएला भनी त्रिशूल गंगाबाट नेपाल क्षेत्रका उत्तर भागमा मनमैज्यू भन्ने नामले वास गर्न आइन् । यस्तो खबर पाई कुमारी गणहरू पनि देशान्तरबाट आई वास गर्दा भए । ती कुमारीगणमध्ये ठिमीकी बालकुमारी, क्वाठछेकी बालकुमारी प्रसिद्ध छन् । बल्खुपीठकी बालकुमारी पनि ज्ञानेश्वर सन्धिमा मैतीदेवी नामले प्रसिद्ध भई रहन आइन् । मंगलपुरकी कुमारी पनि विशालनगरीकी स्मशानेश्वरी भई रहन आइन् । यी राजाको भरोसा गरी वास गर्न आएका देवीगणहरू त्यसपछि राजिक देवता भनी प्रख्यात भए । यो वृत्तान्त कलियुग नलाग्दै द्वापरयुगभित्रै भएको हो ।

चार युगमा भएका देवताको

अवतार र वर्ष संख्या ।

सत्ययुगमा:-

सत्ययुगको भोग वर्ष १७२८००० सत्र लाख अठ्ठाईस हजार, मनुष्यको आयु प्रमाण १०००० दस हजार वर्ष, प्राण ब्रह्माण्डमा ?, पाप शून्य, पुण्य बीस २०, उचाइ २१ एकाईस हात, सुवर्णको भाँडा, रत्नको चलन, तीर्थ पुष्कर, स्थितिकर्ता विष्णुबाट मत्स्य अवतार धारण गरी शंखासुरलाई मारेर चतुर्वेदको रक्षा (१) । दैत्यहरूले मिली समुद्रमथन गर्दा मधानीस्वरूप पर्वतलाई अड्याउन कूर्मरूप धारण गरेर जलभित्र डुबी आफ्ना पीठमा पर्वत राखी गराएको समुद्रमथन (२) । दुष्ट हिरण्याक्षलाई मारी जलमा डुबि-रहेकी पृथ्वीलाई उद्धार गरी सुस्थिरसंग राख्ने वराहावतार (३) । दुष्ट हिरण्यकशिपुलाई मारी भक्त ब्रह्मादलाई रक्षा गर्ने नृसिंहावतार (४) ।

त्रेतायुगमा:-

त्रेतायुगको भोग वर्ष १२९६००० बाह्र लाख छयासबे हजार, मनुष्यको आयु प्रमाण ५००० पाँच हजार वर्ष, प्राण अस्थिमा, पाप ५ पाँच, पुण्य १५ पन्द्र, उचाइ १४ चौध हात, चाँदीको भाँडा, सुवर्णको द्रव्य, तीर्थ नैमिषारण्य, विष्णुबाट वामन अवतारमा त्रिविक्रमरूप धारण गरी बलि राजालाई छेपेर पाताल पुऱ्याई इन्द्रादि देवतालाई स्वर्गको राज्यभोग दिलाएको (५) । जमदग्निका पुत्र भई परशुराम अवतार धारण गरेर सहस्रार्जुनलाई मारी फेरि पृथ्वीमा रहेका क्षत्रियजातिलाई २१ पटक जिती क्षत्रिय नभएकी पृथ्वी दान गरेर आफू चिरंजीवी भइरहेको (६) । रामचन्द्र अवतार धारण गरी सीतालाई समेत साथ लिएर वनमा गई सीता हरण भएपछि वानरहरूको सहायताले सेतुबन्धन गरी लंकामा रहेका रावण आदि राक्षसहरूलाई मारेर विभीषणलाई राज्य दिई सीतालाई साथमा लिएर अयोध्या फर्की राज्य गरी हनुमान् र विभीषणलाई चिरंजीवी भए भन्ने वरदान दिएको (७) ।

द्वापरयुगमा:-

द्वापरयुगको भोग वर्ष ८६४००० आठ लाख चौसठ्ठी हजार, मनुष्यको आयु प्रमाण १००० एक हजार वर्ष, प्राण रक्तमांसमा, पाप १० दस, पुण्य १०, उचाइ ७ सात हात, ताम्रपात्र, रजतमुद्राको व्यवहार, तीर्थ कुरुक्षेत्र, विष्णुले बलराम अवतार लिई अनेक राक्षसहरू मारेर गई र पृथ्वीको रक्षा गरी ब्रह्महत्या लाग्यो भन्ने बहाना गरी आफ्ना भाइ कृष्णद्वारा महाभारतको युद्ध गराउन लगाई तीर्थयात्राको निहुले फिरिरहने (८) । राजा बलिका आज्ञाले त्रैलोक्यका भोगको इच्छा गर्ने दानवहरूले जाति-स्मरण तीर्थमा तप गरेको देखी शाक्यसिंह नाम धारण गरी बुद्ध अवतार लिई दानवहरूलाई हिंसा नगर्नु भन्ने ज्ञानको उपदेश दिई स्वर्गको भोग गर्ने बाँछा छुटाई बौद्धमार्गको प्रचार बढाएर वेदमार्गमा श्रद्धा कम गराइरहेको बुद्ध अवतार (९) ।

कलियुगमा:-

कलियुगको भोग वर्ष ४३२००० चार लाख बत्तीस हजार वर्ष, मनुष्यको आयु प्रमाण प्रथम पादमा १२५ एक सय पच्चीस वर्ष, अन्नमा प्राण, द्वितीय पादमा ५० पचास वर्ष, स्थूणाहारी, तृतीय पादमा १६ वर्ष, तृणपुष्पफलाहारी, पाप १५ पन्द्र, पुण्य ५ पाँच, उचाइ ३॥ साडेतीन हात, मृत्तिकापात्र, अस्थिव्यवहार, कूटद्रव्य, धूर्तविद्या, लोकपूजा, गंगा तीर्थ, विष्णुले कलिको अर्द्धभागमा कलंकीरूप धारण गरी विजयाबिनन्दन राजाको नाम प्रसिद्ध भएर समस्त दुष्टजनहरूलाई मारी सुखभोग दिनेछन् र १००० वर्षसम्म पृथ्वीतलबिषे रहनेछन् (१०) ।

यी चार युगमा धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष, देवता, तीर्थ, शास्त्र आदिको प्रभाव र मनुष्यको आयुर्दा, बल, पराक्रम, बुद्धि आदि क्रमसंग घट्दै जानेछ ।

दशवर्षसहस्राणि विष्णोर्नामानि भूतले ।

तदहं जाह्नवीतीयं तदहं ग्रामदेवताः ।

कलियुगको १०००० वर्षसम्म संसारमा विष्णुका नामको प्रशंसा रहनेछ । ५००० वर्षसम्म गंगाको महात्म्य रहनेछ । २५०० वर्षसम्म गाउँ गाउँका देवताहरूद्वारा भक्ति मुक्ति पाउन सकिनेछ भन्ने कुरा भविष्यपुराणमा

लेखिएको छ । नेपाल पुरीमा ३२००० वर्षसम्म वाग्मतीको महात्म्य रहनेछ भनी लेखिएको हुनाले विशेष गरी धेरै कालसम्म भुक्ति र मुक्ति दिने नेपाल क्षेत्र हो भनी धेरै देवताहरूले उत्तराखण्ड हिमालयले पवित्र गरेको यही नेपालभूमिमा आई वास गरेका छन् । धेरै कालसम्म वास गर्ने पनि छन् । यहीं धर्मको मर्यादा पनि धेरै कालसम्म रहनेछ भन्ने कुरा पनि शास्त्रहरूमा लेखिएको छ ।

आदिदेखिको केही संक्षेप वर्णन ।

पहिले लाख वर्षसम्म पृथ्वी जलमय भइरहँदा ब्रह्मा र विष्णुले सृष्टि गर्ने इच्छा गरी परस्पर शेखी हरण गर्दा ज्योतिर्मय लिग प्रकट भयो । त्यस ज्योतिर्मय लिगको पत्ता लगाउन नसकी ब्रह्मा र विष्णुले स्तुति गर्दा संपूर्ण जगत्को सृष्टि, स्थिति र प्रलय गर्ने परब्रह्म म हुँ,

मय्येव सकलं जातं मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

मयि सर्वं लयं याति तद्ब्रह्मास्म्यहमव्ययम् ।

भन्ने उपदेश निरभिमान भई तिनै ज्योतिर्लिगको सहायताले पृथ्वीको जल सुकाई ब्रह्माले संसार रचेपछि सत्ययुगमा त्यो ज्योतिर्लिग धनुः प्रमाण भई रङ्गेको थियो । त्यस बखतमा ज्योतिर्मय शिवको वास भएको यस क्षेत्रलाई सर्वोत्तम ठहराई देवताहरू आई सुवर्णमय अतिउज्वल सत्यवती नामक शहर बनाएर त्यसमा वास गरी ज्योतिर्लिगको सेवा गर्न थाले ।

ततो व्यक्तो हि भूतेशस्तेजोर्लिगं महाद्भुतम् ।

प्रमाणं धनुषो मात्रं सर्वदेवैः प्रसेवितम् ।

तत्रामरैरधिष्ठानं कृतं सम्यक्च सन्ततम् ।

राजधानी कृता दिव्या सर्वदेवैरधिष्ठिता ।

पशुपतेः पुरी दिव्या जांबूनदमयी परा । (हिम.अ. ७७)

केही कालपछि सत्ययुगमा नन्दी नामक ब्राह्मणले ठूलो तपस्या गरी प्रसन्न गराउँदा ज्योतिःस्वरूप शिवले उनलाई धरदान दिए । अनि अब म गुप्त भई यस श्लेषमान्तक वनमा मृगरूपले विहार गर्छु कसैलाई पनि नभन्नु भन्ने आज्ञा गरी शिवले मृगस्वरूप भई धेरै कालसम्म विहार गरे ।

श्लेषमान्तके महारण्ये शुद्धभूमौ मनोहरे ।

विहरिष्यामि तत्रैव मृगरूपेण वं सुखम् ।

न वक्तव्या त्वियं वार्ता कस्मैचिन्मुनिपुंगव ।

इत्युक्त्वा प्रययौ देवः श्लेषमान्तकवनोत्तमम् (हिम.अ.७८) ।

त्यसवेला त्यहाँ ज्योतिर्लिग प्रकाश भएको नदेखी देवताहरूले यस स्थानको वास छोडी आफ्ना लोकमा गई वास गर्न लागे । ब्रह्मा, विष्णु र इन्द्रले शिवको दर्शन नपाई मन स्थिर गर्न नसक्दा उनको खोजमा हिँडे । श्लेषमान्तक वनमा पशुस्वरूप शिवको दर्शन पाई सिंग समात्ता त्यस सिंगको टुक्रामात्र हातमा पशु र हरिणेश्वरका उपदेशले त्यस सिंगको स्थापना गरे । यस किसिमसंग सत्ययुग बितेपछि ज्योतिर्लिग अप्रकाशरूपमा रहेको हुनाले देवताहरूको वास छुटेको थियो । सत्यवती पुरीको प्रसिद्धि हराएपछि त्रेतायुगमा यो क्षेत्र शिवको अतिप्रिय क्षेत्र हो, यो क्षेत्र बडो सिद्धिदायी छ भनी देवगणहरू आई अनेक तरहका तप गर्दै, नाना प्रकारका मनोरथ पूर्ण गर्दै, जाँदै गर्ने हुनाले त्रेताभरि यस क्षेत्रको नाम तपोवन भन्ने प्रसिद्ध भयो । यही त्रेतायुगको शुरुमा हरिणेश्वरको सिंग समाती स्थापना गरेको उत्तर गोकर्णेश्वरमा रावणले ठूलो तप गरी वरदान पनि पाए । यस किसिमसंग त्रेतायुग पनि बितेपछि द्वापरयुगमा पनि अनेक ऋषिमुनिहरू यहाँ आई नाना तप गरी मुक्तिपदमा जाँदै गर्ने हुनाले द्वापरयुगमा यस क्षेत्रको नाम मुक्तिपुरी अथवा मुक्तिसोपान भनी प्रसिद्ध भयो ।

म्लेच्छहरूले यस भूमिमा आक्रमण गर्नेछन् भनी हरिणेश्वर धेरै कालसम्म पशुस्वरूपले रही ज्योतिःस्वरूप गुप्त भइरहेका ठाउँमा कामधेनुले दूध चढाएको पत्ता पाई म्लेच्छहरूले खनी प्रकाश गर्नेछन् र देवताहरूले मेरो पञ्चवक्रमूर्ति बनाउनेछन् भन्ने उपदेश भएमाफिक द्वापरयुगमा नै कलियुगको पूर्वरूप भई म्लेच्छहरू बराबर बढ्दै आउँदा देवताहरूको आवागमन बन्द हुँदै गयो । माटाले पुरिइरहेको ज्योतिःस्वरूप रहेका ठाउँमा कामधेनु गाई दिनदिदै आई दुग्धाभिषेक गर्दै जाँदै गथिन् । त्यो कुरा दश हजार वर्षपछि म्लेच्छहरूले देखेर यहाँ के रहेछ भनी खन्दा ज्योतिःस्वरूप निस्की ती म्लेच्छहरू भम्म भए । यो कुरा थाहा पाएर ब्रह्मादि देवताहरू आई त्यस ज्योतिःस्वरूपमाथि पञ्चमुख मणिशिलाभय मूर्ति स्थापना गरी पशुपतिको प्रकाश गरे ।

तिरोहिते शिवे भूमौ कलौ प्राप्ते हि सर्वशः ।
पुरीं पशुपतिं त्यक्त्वा स्वं स्वं लोकं ययुः सुराः ।
ततो म्लेच्छैः समाक्रान्ता म्लेच्छवेशा बभूव सा ।
तिरोधानं गते लिंगे तेजोरूपे हि तत्र च ।
मृत्तिकया च तद्भूमिराच्छादिता च सर्वतः ।
कामधेनुः समागत्य दुग्धं स्रवति नित्यशः ।
दशवर्षं हस्त्रान्ते कश्चिन्म्लेच्छो ददर्श ह ।
एकदा दिवसे म्लेच्छाश्चख्नुस्तमृत्तिकां किल ।
बिलित्युः खनकास्तत्र ज्वालाग्नौ शलभा इव ।
मुनिमित्वानयद् ब्रह्मा लिंगं शिलामयं शिवम् ।
सर्वैदिकं च पंचास्यं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
स्थापितवान् मुदा भक्त्या ज्योतिर्लिंगोपरि ध्रुवम् ।
ततो विप्रास्तमर्हन्ति भक्त्या पंचोपचारकैः ।
पशुपतिं तमीशानं तन्मन्त्रैश्च महोत्सवैः ।

इत्यादि पशुपतिको शिलामूर्ति आविर्भाव भएको कुरा हिमवत्खण्डको ७७ अध्यायमा लेखिएको छ ।

सोही कालमा यस क्षेत्रमा केही समयसम्म किराती म्लेच्छहरू प्रबल भई विशाल नाम गरेको सानो शहरको रचना गरे । त्यहाँ म्लेच्छ प्रजागणहरू बसाई राज्य गर्न लागे । तिनको आखिरी राजा शंकुलाई कांचीबाट आएका राजा धर्मदत्तले जिती किरातीहरूलाई भगाए । पहिले सय वर्षसम्म यहाँ राज्य गरे र त्यसपछि गुह्येश्वरीको आराधना गरी फेरि हजार वर्ष थप राज्यसमेत पाए । पहिलेदेखिको जीर्णप्रयत्न नाम मात्रको विशालनगरीलाई फन ठूलो अतिरमणीय नगर बसाए । त्यस नगरीमा ब्राह्मणादि वर्णहरू बसाई धर्मव्यवस्था, नीतिव्यवस्था आदि तरह तरहसंग बढाई राज्य गरे । श्री पशुपतिनाथका उपर अतिभक्ति गरी शिलामूर्तिमाथि लिंगाकार मन्दिरको रचना गराए । विशालनगरी म्लेच्छका पालादेखिको पुरानो भए पनि उति राम्रो थिएन । पछि धर्मदत्तले राम्रो तरहसंग विशालनगरीको बन्दोबस्त राम्रोसंग मिलाई हजार वर्षसम्म राज्य गरे । त्यसैले विशालाधिपति भन्ने नामले प्रसिद्ध पनि भए । पछि आफ्ना प्रजागणहरूसमेत विमानमा बसी कैलाश गए ।

विशालनगरीं पुण्यां किरातैः पूरितां मुने ।
धर्मदत्तो ददर्शासी साद्रुपाकारतोरणाम् ।
सोपि जित्वा किरातान् कृत्वात्मसाज्जगन्प ।

अध्यासीसगरं नूनं समादायाभिषेचनम् ।
विशालनगरं कृत्वा चतुर्वर्णः प्रपूरितम् ।
धर्मणापालयद् भूपः प्रजाः संरज्यन्मुहुः ।
वेशालाधिपतिस्तस्माच्छेठोभूद् भूमिजां मुने ।
शतवर्षं सुखं राज्यं चकार मन्त्रिभिः सह ।
भक्त्याचर्चनैःस्तवैस्तस्य प्रसन्नवदना शिवा ।
व्याचष्ट वचनं राज्ञे वरं दातुं गणैर्वृता ।
अवश्यं प्राप्स्यसे राजन्पुरीं स्वर्णमयीमिमाम् ।
गृहाणेममसि वत्स सर्वलोकनिवर्हणम् ।
एवं धारणमालोक्य द्रविष्यन्ति सुरासुराः ।
प्रमथा ऊचुः -

मा मा दुःखः राजेन्द्र संगराज्ञोपराधनः ।
क्षम्यतां हि न आगांसि ईश्वरस्य वचः शुणु ।
एतद्राज्यप्रमाणं ते एतावत्स्थानमत्र च ।
अस्मद्दत्तं हि राजेन्द्र विसर्जनमतः परम् ।
गच्छ राजन्परं धाम मम लोकं सुखावहम् ।
परिवारैः समं सर्वैर्यनिनाशु सविग्रहैः । इत्यादि ।
इत्युक्त्वा नृपतिर्लिंगं परिक्रम्यानमन्मुहुः ।
गुह्येश्वरीं नमन् लोकैस्तस्थौ याने हि सर्वशः ।
परिवार्यं चतुर्वर्णैर्यानिंरचाधाय भूपतिम् ।
निगुः शिवपुरं शैवाः सर्वलोकान्प्रदर्शयन् । हिम.अ. १६२-४

यस्ता किसिमसंग साह्रा प्रजासमेत विमानमा चढी धर्मदत्त राजा कैलाशमा गए । अनि प्रजा नभएको हुनाले शहर पनि बराबर उज्र दै गई जंगल जस्तो भयो । अधिदेखि त्यहीं रहनाको इच्छा भएको हुनाले देवताहरूले ईश्वरको पुकारा गरे । प्रजासमेत धर्मदत्त राजालाई कैलाशवास दिएको हुनाले एक हजार वर्ष जति त्यहाँ देवताहरू मात्र रही पशुपतिको आरागना गर्न लागे ।

त्यसपछि शक्रताप अर्थात् महेन्द्रदमन नामक दैत्यले ठूलो तपस्या गरी तपोवन र वरदानको बलले देवताहरूलाई जिती देवताहरूलाई भगाई आफैले राज्य गन्यो ।

ज्योतीरूपे मयि क्षेत्रे एतद्भूदो भविष्यतिः ।
बाणपुत्रो बली दैत्यो ब्रह्मणो वरदपितः ।
भ्रातृभिः सममन्त्रैश्च रुन्धिष्यति च वाग्मतीम् ।
नागहृद हति ख्यातं निबद्धं वाग्मती जलम् ।
स्मिन्नत्र हृदे भीष्मे स्थास्याम्यभ्यन्तरे चिरम् ।

त्रिशद्वर्षसहस्राणि सर्वलोकेरगोचरम् ।

सेतुं विदार्थं कृष्णो हि मोचयिष्यति वाग्मतीम् ।

वाग्मत्याश्च नदीभावे वने जाते च मण्डले ।

समुत्पत्स्यामि विष्णोश्च तच्छरीरः शिलातनुः । हिम.अ.८३

हत्यादि हरिणेश्वरबाट भएको भविष्यवाणीअनुसार त्यस दैत्यले चन्द्रनगरिका नगीचमा सुप्रभानगर बसाएर राज्य गरी नेपाल खाल्डाभित्र तलाउ तुल्याउंदा ३०००० तीस हजार वर्षसम्म त्यस जलभित्र परी विशालनगर ध्वस्त भयो । पशुपतिको मन्दिर पनि खडहर भई जलमा गुप्त भइरहेको थियो । पछि श्री कृष्ण आई महेन्द्रदमनादिको वध गरेर वाग्मतीको जल खोली सुकाइदिए । पशुपतिनाशको खडहरमा पुग्दा पशुपतिले प्रत्यक्ष दर्शन दिए । त्यो दैत्य मरेपछि त्यसका प्रजा दैत्यगणहरू कोही, मरै कोही भागेर सुप्रभानगरी पनि खाली भई उजाड हुँदै गयो ।

त्यहाँदेखि कलिको प्रवेश राम्ररी हुन लागेको हुनाले अधि ब्रह्मयोगिनीबाट नै मुनिलाई तिम्रो नामले यस ठाउँको नाम नेपाल होला भन्ने उपदेश भएको र अहिले श्री कृष्ण र पशुपतिको संगम हुँदा पनि त्यही किसिमको शिक्षा भएको हुनाले यो देश कलिमा नेपाल नामले प्रसिद्ध भयो । यस किसिमसंग ४ युगमा सत्यवती, तपोवन, मुक्तिसोपान र नेपाल यी ४ किसिमका नामले यस परमोत्तम स्थानको प्रसिद्धि हुँदै आयो ।

कृते सत्यवती यत्र त्रेतायां तु तपोवनम् ।

द्वापरे मुक्तिसोपानं कलौ नेपालिका पुरी ।

कुनै बौद्धमतको वंशावलिमा १६ वर्ष वाग्मतीको जल थुनिई हृद भयो भन्ने कुरा लेखिएको पनि देखिन्छ । उनीहरूकै लेखमा पनि अधि धेरै कालदेखि जलमय भएको नागवासहृदलाई महाचीनबाट मंजुश्री आई दक्षिणपट्टिको कोटवाल पर्वत काटेर पानी सुकाई स्वयंभूको प्रकाश गरे भन्ने कुरा पनि लेखिएको देखिनाले उनीहरूको हिसाबबाट पनि यहाँ धेरै कालसम्म जलमय भएको देखिन्छ ।

विचार गर्दा पनि नेपाल खाल्डाभित्र दरिपरि ऊचा भई पानी जम्ने संभव भएको जमीनमा अद्यापि खनी हेर्दा कालिमाटी भन्ने एक किसिमको तलाउको माटो जस्तो अरु कौनै पत्थरको संपर्क नभएको कालो माटो पाइन्छ । हालको

जमीनभन्दा १०११५ हातमनि रहेको खन्दा पाइने कालिमाटीमा पनि कुनैमा माछाका सिगासिगा हाड र त्यस माटाको विचार गरी हेर्दा पोखरीमा थोपिएर रहेको सुकेको माटो झैं त्यो कालिमाटी पनि पत्रपत्र भई आउने, त्यस पत्रपत्रका बीचमा कुनैमा रूखको पात देखिने, कुनैमा खरको पात जस्तो र कुनैमा खर डडेको खरानी जस्तो देखिनाले यस भूमिमा अधि हृद भइरहेको रहेछ भन्ने कुरा विचारवान् पुरुषलाई यथार्थसंग थाहा हुन सक्छ । हृद पनि लामो समयदेखिको बुझिन्छ, किनभने यति बाक्लो गरी कालिमाटी जमेको, त्यति तल माछाको हाड पनि पाइएको, क्रमैसंग मृत्तिका पनि जम्दै गएको, क्रमैसंग पातपतिंगर पनि बीच-बीचमा पर्न गएको, मरेका माछाहरूका हाड पनि बराबर तलमाथि पर्न गएको हुनाले समेत धेरै कालदेखि हृद भएको रहेछ भन्ने कुरा अनुमानबाट सिद्ध हुन सक्छ । त्यसैले ३०००० वर्षसम्म नागहृद भएको भन्ने कुरा केही आश्चर्यदायक छैन । यस्तो मृत्तिका नेपाल खाल्डा (काठमाडौं उपत्यका) बाहेक अरु जग्गामा पनि देखिदैन । नेपाल खाल्डाभित्र पनि अधि नागहृदमा नपरेको ऊचाऊचा जमीनमा त्यस्तो किसिमको माटो देखिदैन । यसकारण अधि नागदह कत्रो थियो भनि जान्न इच्छा गर्ने व्यक्तिले खोजी गन्थो भने कालिमाटी भएकै जगा जति नागहृद रहेछ भनी यही तत्ववाट सिद्ध गर्न सक्ने देखिन्छ ।

कुनै बौद्ध वंशावलिमा त्रेतायुगमा मंजुश्रीले नागवास हृद दक्षिण कोटवाल पर्वत काटेर खोले भन्ने पनि देखिन्छ । त्यस्तो देखिनाले र कृष्णले पछि चोभारमा सेजुभेद गरेभन्दा पर पनि कहीं कहीं कालिमाटी निस्कने हुनाले र मंजुश्रीले कोटवाल पर्वत काटेका ठाउँठाउँमा कटुवालदह पनि प्रसिद्ध भएको हुनाले पनि पहिले चारैतिर पर्वत पर्वत भई पानीको निकास नहुनाले कोटवाल पर्वतसम्म अति गहिरो तलाउ जमेपछि त्यो तलाउ मंजुश्रीले खोले । अनि महेन्द्रमनको पालामा चोभारको डाँडासम्म तलाउ थियो र कृष्णले त्यस पर्वतलाई काटी दोस्रो पटक खोलेको हो कि भन्ने कुरा पनि संभवनै देखिन्छ ।

कृष्णले वाग्मती खोलेपछि, रूप भएको म प्रकट हुनेछु भन्ने हरिणेश्वरको भविष्यवाणी र नेपाल महात्म्यमा कृष्णले पशुपतिको दक्षिणद्वारपट्टि गई दर्शन पाएर संवाद

भएको इत्यादि कुरा लेखेको देखिनाले यस पटकमा अधि ब्रह्मादिद्वारा बनेको शिलामूर्तिकै नेप गोपालको कपिला गाईबाट फेरि दोस्तो पटक प्रकट भएको बुकिन्छ ।

अधि भएको ज्योतिर्लिको अलक्षवाणीमा कामधेनुद्वारा म्लेच्छले मेरो ज्वालामूर्ति निकाल्नेछन् भन्ने देखिएको हुनाले म्लेच्छका पालामा लिंग नबन्दैको ज्योतिस्वरूप पहिलो पटक प्रकट भएको बुकिन्छ । कलि प्राप्त भएपछि म्लेच्छद्वारा प्रकाश हुने कुरा जस्तो बुकिन्छ तापनि त्यो प्रकाश कपिलामा भएको कामधेनु भनेको नेप गोपालकी गाईलाई भनेको हो भनी भने पनि कामधेनुले दुग्धाभिषेक गरेको दश हजार वर्षपछि म्लेच्छले पत्ता लगाएको भनेको हुनाले कलिको दश हजार वर्ष बित्ने कुरा असंभव हुनाले द्वापरको आखिरमा कलिको पूर्वरूप मानी त्यसलाई लिएर कलियुग भन्ने व्यवहार गरेको बुकिन्छ । यसकारण किरा-तीलाई जित्ने विशालाधिपति धर्मदत्त राजा भएको कुरा पनि ठीक मिल्न आउँछ ।

ने मुनिबाट भएको राज्यको बन्दोबस्त ।

ने मुनिलाई अधि बज्रयोगिनीको आराधना गर्दा तिमीले यस देशको पालना गर्नु, पछि यो क्षेत्र वाग्मतीको जलले पूर्ण भई हृद हुनेछ, तिमी धेरै कालसम्म सिद्ध भएर रही अन्त्यमा मेरो सायुज्य पाउनेछौ भन्ने वरदान भएको थियो । त्यसपछि उनी धर्मराजकहाँ गई धर्मशिक्षा पाएर यहाँका प्राणीलाई नानाप्रकारका व्रततपस्याहरूका मार्गको प्रकाश गरी यस पाशुपतक्षेत्रको रक्षा गरी पशुपतिको सेवा नित्यपूजा गरेर रहन लागे ।

शो भक्त नेमुनिश्रेष्ठ तपसा तव साम्प्रतम् ।
त्वं सिद्धो भव भक्तज्ञ अनेन तनुना मम ।
अद्यादि क्षयपर्यन्तं ततो मयि प्रलीयसे ।
त्वं च पालय हेवत्स इमं स्थानं निरन्तरम् ।
नित्यं पशुपतिं तत्र समभ्यर्च्य सुभक्तितः ।
स्थित्वा तत्रैव सम्यक्त्वमेतत्क्षेत्रं प्ररक्षय ।
ततः कालान्तरे भूयस्तत्क्षेत्रं बहुवत्सरम् ।
वाग्मती जलसंपूर्णा हृदीभूता भविष्यति ।
वेद्याश्चाज्ञां सप्तादाय लब्धवरो मुनीश्वरः ।

धर्मणापालयत्क्षेत्रं पाशुपतं हि सन्ततम् ।
लोकान्प्रबोधयन्सम्यक् नियमं तं प्रदर्शयन् ।
व्रतोपदेशभूयोभिः क्षेत्रमरक्षयन्मुनिः ।

यस्ता किसिमसंग बज्रयोगिनीबाट यस देशको पालना गर्ने अधिकार पाएर ने मुनिले आफूले नै यस देशको राज्य चलाए । आफ्नो तपोवृत्तिमा वाधा पर्ने र प्रजालाई स्वतन्त्र रूपले आफ्नो बन्दोबस्त गर्ने अधिकार दिए पनि लोकको भिन्नभिन्न रुचि भई ऐकमत्य नभएर परस्पर विरोध पैदा भई अव्यवस्था हुने देखे । एक जनालाई प्रधान तुल्याएर अधिपति तुल्याएमा त्यो राजा देवांशस्वरूप हुनाले सबै प्रजा त्यसैका अनुरोधमा रही व्यवस्थापूर्वक एकरूपले व्यवहार चल्ने हुनाले राजाद्वारानै प्रजाको पालना गर्नुपर्छ । राजा हुनेले धर्ममर्यादाको लंघन गरी प्रजालाई वाधा गराएर लोकमा अशान्ति पैदा हुन नपाओस् भनी राजालाई आफूले धर्मोपदेश दिएर धर्ममार्गमा चलाउनुपर्छ । अब कसरी नीतिधर्मको शिक्षा दिऊं भन्ने इत्यादि कुरा विचार गरी धर्मराजकहाँ गए । उनबाट नीतिधर्म विषयको शिक्षा उपदेश लिएर आई बीचबीचमा किरात धर्मदत्त आदि जो जो राजा भए तिनीहरूलाई यस्तो नीतिसंग प्रजापालन गर भन्ने उपदेश दिए । तिनीहरूद्वारा धर्मपूर्वक प्रजापालन गराई आफू पशुपतिको पूजा आराधनातिर लागे । यस्ता तरहेले धेरै कालसम्म राज्यव्यवस्था चलेपछि महेन्द्रदमन आदि दानवहरू प्रबल भएर यहाँ आई आक्रमण गरे । नेपालखाल्टामा तलाउ तुल्याउँदा श्लेष्मान्तक वन र पशुपतिस्थानहरू सबै जलमग्न भयो । शहरका प्रजाहरू उच्छिन्न भई पुरानो राज्यव्यवस्था पनि विच्छिन्न हुँदा पशुपतिको सेवा पनि हुन सकेन । अनि अधि भगवतीबाट चिरंजीवी सिद्ध भइरहने वर पाएका ने मुनि ती दानवहरूको कालभरि त्यस बखतमा नडुबेको मणिचूड पर्वतको आफ्नो आश्रममा बसी मुनिमण्डलहरूमा धर्मशिक्षा र तपश्चर्या गर्दै बसिरहेका थिए ।

पछि कृष्णले दानवहरूलाई मारी जल सुकाउँदा कृष्ण आएको खबर सुनी ठाउँठाउँका सबै ऋषिमुनिहरू जम्मा भए । ने मुनिले पनि कृष्णलाई पशुपतिले प्रत्यक्षदर्शन दिएका ठाउँमा आई दर्शन पाए । पशुपतिबाट तिमी फेरि यस देशको पालना गर भन्ने उपदेश हुँदा ने मुनिले विचार गरेः— अब पुराना राजाहरू सबै उच्छिन्न भए, तिनका

सन्तान कोही छैनन् । किरातीहरू पनि धर्मदत्तका पालामाने उनबाट हारेर यहाँ बस्न नसकी पूर्वतिर धेरै टाढा पुगिसकेका छन् । यहाँ धेरै कालसम्म जलमय हुदा शहरहरू सबै ध्वस्त भए । बस्ती छैन । अब कसलाई राजा स्थापना गर्नु भनी विचार गरे । यसै बीचमा यहाँ जल सुकाएको भए पनि गहिरो भागमा जल केही बाँकी रहँदा बीचबीचमा भास भई बस्ती बस्न लायक नभइसकेको हुनाले दक्षिण-पश्चिमपट्टि केही ऊँचो भागमा गोशाला बनाई गाईहरू पालेर केही गोपजाति बसेका थिए । तिनमा नेप नामक गोपालकी कपिलागाई केही दिनसम्म दिनदिनै भरदिन बेपत्ता भई राती आफ्नो गोशालामा फर्कदा कल्चौँडो रिक्तो पारेर आउँथिन् । कल्चौँडो रिक्तो हुनाको कारण के रहेछ, बुझ्नुपथ्यो भनी ती गोपाल गुप्तरूपले गाईका पछि लागे । कृष्ण आएका बखतमा पशुपतिले प्रत्यक्ष दर्शन दिएको ठाउँमा अघिदेखि जल भरिदा माटो जमी ढिस्को जस्तो भइरहेको थियो । ती गाई त्यहीं पुगी त्यस ढिस्कामाथि चारै थुनबाट दुग्धधारा चढाई फकिन् । त्यस्तो व्यवस्था देखी ती गोपालले आश्चर्य मानी यहाँ के रहेछ भनी खनेर हेर्दा पशुपतिनाथका पञ्चमूर्ति लिंगको दर्शन पाए । त्यस दर्शनका प्रभावले ती गोपाल तत्क्षणमा मुक्त भए । त्यो कुरा ने मुनिले थाहा पाई अहो यी गोपाल बडा भाग्यवान् रहेछन् । जलमय भएदेखि गुप्त भई हामीले दर्शन नपाएको पशुपतिको लिंगाकार मूर्ति यिनका हातबाट प्रकाश भयो । यी बडा पुण्यात्मा रहेछन् र यिनको कैलाशवास पनि भयो । यिनका उपर पशुपतिको पूरा करुणा रहेछ । अब यिनका सन्तानलाई राजा तुल्याए पशुपति खुशी हुनेछन् भन्ने विचार गरी तिनै नेप गोपालका छोरा भुक्तमान गुप्त (भुत्साङ) लाई अभिषेक दिए । ने मुनिले उनलाई धर्मशिक्षासमेत दिई फेरि राजा स्थापना गरे । यी गोपालहरू कृष्ण आउँदा संगै आएर गाईहरू पाली यहाँ बसेका हुन् भन्ने कुनै पुस्तकमा लेखिएको छ । कुनैमा यी पहिलेदेखिका बासिन्दा हुन् भन्ने लेखिएको छ । यिनीहरूको बस्ती भएको ठाउँ मातातीर्थको नजीकको कहीं लेखिएको छ । कहीं पद्मकाष्ठगिरि अर्थात् अहिलेको कीर्तिपुर हो भन्ने लेखिएको छ । ती गोपाल राजाले आफ्नो गोशाला भएको ठाउँमा बसी ने मुनिले उपदेश गरेको धर्मशिक्षाबमोजिम बराबर बस्ती बढाउँदै लगी प्रजाहरूलाई धर्मपूर्वक पालना गरे । पशुपतिको स्थान पनि माटो आदि पन्छाई राम्ररी प्रकाश गराए र

पूजाआजा चलाए ।

गोपाल वंशका राजाहरू ।

ने मुनिले नेपालमा स्थापना गरेका राजा भुक्तमान गुप्त (भुमातंग वा भुत्साङ) ले ने मुनिले उपदेश गरेका नीति-धर्मअनुसार राज्य गरे । श्री पशुपतिनाथको अघिको मूर्तिमाथि दोस्रो मूर्तिको प्रतिष्ठा गरी स्थापना गरे । अग्नि शर्मा नामक ब्राह्मणलाई पूजाहारी गराई वैशाख शुक्ल तृतीया राैहिणी नक्षत्र सौभाग्य योग आदित्य वारका दिन महास्नान पूजा चलाई त्यसै दिनदेखि विधिपूर्वक नित्य नैमित्तिक पूजा गराए । यिनै राजाका पालामा श्री पशुपतिनाथ प्रकट भई किरातीको रूप लिएर श्लेषमान्तक वनमा नित्य विहार गरिरहन्थे । यी राजा ईश्वर र ईश्वरीको अतिभक्ति गरी गाई, ब्राह्मण र प्रजाहरूको नीतिधर्मले पालना गरेर आनन्दपूर्वक रहेका थिए । यी राजा भूमातंगले ८४ वर्षसम्म राज्य गरे ।

यिनका पुत्र जय गुप्तले ७३ वर्ष ३ महीना राज्य गरे ।

यिनका पुत्र परम गुप्तले ९१ वर्ष राज्य गरे ।

यिनका पुत्र हर्ष गुप्तले ६७ वर्ष राज्य गरे ।

यिनका पुत्र भीम गुप्तले ३८ वर्ष राज्य गरे ।

यिनका पुत्र मणि गुप्तले ३७ वर्ष राज्य गरे ।

यिनका पुत्र विष्णु गुप्तले ४६ वर्ष राज्य गरे ।

यी ७ पुस्ताका गोपाल राजाहरूले मातातीर्थका नजीकमा ठूलो गोशाला बनाई गाईको रक्षा र देवताहरूमा भक्ति गरी प्रजालाई पुत्र झैं पालना गरेर ने मुनिका उपदेश बमोजिम नीतिधर्ममा रही निर्विघ्नपूर्वक राज्य गर्दै आनन्दमा रहेका थिए । विष्णु गुप्तका पुत्र राजा यक्ष गुप्तले आफ्ना पालामा अघि जातिस्मरण तीर्थमा तपस्या गरिरहेका दानवहरूलाई विष्णुले बौद्धावतार लिई शाक्यसिंह नामले प्रख्यात भएर ती तपस्वी दानवहरूलाई ज्ञानवैराज्य देखाई तपस्याबाट हटाएर बुद्धमार्गको उपदेश दिई बुद्धधर्म बढाएको हुनाले बराबर बढ्दै आएका बौद्धमार्गीहरूको संगत गरे । अघि ने मुनिबाट पाएका उपदेशानुसार धर्मनीतिपूर्वक राज्य चलाइआएका आफ्ना पुर्खाहरूको धर्म छोडी यी यक्ष गुप्त बौद्धमार्गमा लागेका हुनाले आफ्नो सन्तान नहुँदा राज्य छुट्न लागेको विचार गरी मध्यदेशका महिष-

पाल अहीर गोपाललाई किकाई राज्याभिषेक दिए । आफू आफ्नै दिक्क हुंदा वैराग्य लिई आर्यघाटमा बसी प्राणत्याग गरे ।

यस्ता तरहले भुत्साडका आठ पुस्ताले राज्य गरे । अन्त्यका राजा यक्ष गुप्तको राज्य भोग वर्ष ७१ । ने मुनिले स्थापना गरेका राजाका ८ पुस्ताले जम्मा ४०७ भोग गरे ।

महिषपाल राजाहरू

यक्ष गुप्तले धर्मपुत्र गरी पालना गरेका राजा महिषपाल वर सिंहले ४९ वर्ष राज्य गरे ।

उनका पुत्र राजा जयमणि सिंहले २१ वर्ष ७ महीना राज्य गरे ।

उनका पुत्र राजा भवन सिंहले ४१ वर्ष राज्य गरे ।

यी तीन पुस्ताले यक्ष गुप्तका उपदेशमाफिक राज्य गरेका थिए । परन्तु ने मुनिको उपदेशबमोजिम धर्ममार्गको रीत चलाउन सकेका थिएनन् । यी महिषपाल राजाहरूको जमा भोग वर्ष १११।७ भयो । गोपालहरू र महिषपालहरूको जम्मा भोग वर्ष ६१८।११ भयो ।

किराती राजाहरू

त्यसपछि श्री पशुपतिनाथले अधि तीस हजार वर्ष कलि प्रारम्भ हुन बाँकी छँदै द्वारपको आखिरतिर म्लेच्छ किरात राजा हुनेछन् भन्ने भविष्यवचन बोलेअनुसार कलि लाग्ने वेलामा द्वापरयुग बाँकी छँदै पूर्वदिशाबाट एलम्ब भन्ने किराती राजा आई ठूलो प्रतापले महिषपाल राजालाई युद्धमा जिति नेपालका राजा भए ।

यिनै किराती राजाका पालामा अधि कुनै कालमा कैलाश पर्वतका शिखरको सभामा श्री महादेव विराजमान थिए । अकस्मात् पार्वतीलाई केही पनि नभनी गुप्तरूपले श्लेष्मान्तक वनमा किरातीको रूप लिई अरु किराती र किरातिनीहरूका साथमा विहार गर्दै रहेका थिए । पार्वतीले महादेवलाई नदेखी खोज्दै खोज्दै जाँदा हजार वर्ष वितेपछि श्लेष्मान्तक वनमा शिवलाई देखेर आफू पनि किरातिनीको

रूप लिई महादेवका संमुख गएर आफ्नो सौन्दर्यले प्रसन्न पार्दा महादेवले किरातिनी पार्वतीलाई अंकमाल गरे ।

त्यसपछि किराती रूप लिएका ती महादेव र पार्वती मिली केही कालपछि त्यसै वनमा किरातीश्वर भन्ने शिवलिंगको स्थापना गरे र धेरै कालसम्म किरातीश्वरको पूजाआजा गरिरहे । ब्रह्म, इन्द्र आदि देवताहरूले शिवको दर्शन गर्न श्लेष्मान्तक वनमा आई चारैतर्फ खोजी हिंड्दा पनि गुप्त भइरहेका हुनाले दर्शन गर्न पाएनन् । अन्तिम गुह्येश्वरीमा गई ६ महीनासम्म तपस्या गर्दा कार्तिक शुक्ल नवमीका दिन ईश्वरी प्रसन्न भई "हे देवता हो, शंकरजी यसै वनमा विहार गरेर रहनुभएको छ, खोज्न जाऊ । मेरो वरप्रभावले दर्शन पाउला" भनी वर दिएकोले फेरि श्लेष्मान्तक वनमा खोज्दै जाँदा किरातरूपले विहार गरिरहेका महादेवलाई देखी सबै देवताहरू मिलेर हातेमालो गरी माऊमा पारेर हातका घेराले रोके । त्यसै वेलामा ईश्वरी पनि महादेवका नजीकमा आईपुग्दा महादेवले अंकमाल गरी पार्वतीलाई भने "देवी, तिमिले प्रसन्न भई यी देवताहरूलाई वरदान दिएको हुनाले मेरो दर्शन पाएका हुन् ।" फेरि देवताहरूतिर फर्की "देवता हो, अब एक हजार वर्षमा वैशालाधिप क्षत्रिय राजाहरू आई किराती राजाहरूलाई जिति राजा हुनेछन् । त्यहाँसम्म म पार्वतीसंग यही रूपमा विहार गरिरहनेछु । भनी त्यहीं अन्तर्धान भए । अहिले महादेवको कैलाशमा जाने आशय रहेनछ भन्ने बुझी देवताहरू पनि त्यसै फर्की स्वर्गलोकमा गए ।

कुनै समयमा पञ्चपाण्डवहरू जूवाले संपूर्ण ऐश्वर्य हारी वनवास गरिरहेका बखतमा अर्जुन युधिष्ठिरका उपदेशले तीर्थयात्रा गर्न भनी दाजुभाईहरूसंग बिदा भई हिंडे । नेपाल क्षेत्रमा पुगेपछि धनुर्धारी भई आएका अर्जुनलाई देख्दा किरातीहरूले आफू जस्तै ठहराए । "हे मित्र, हामी संग मिलेर संगै बसी खानपीन गरूँ आऊ" । भनी किरातीहरूले बोलाउँदा अर्जुन रिसाए । "हे मूर्ख, मानिसको औकातै नबुझी जंगली भई के बोल्दछौं" भनी अर्जुनले भन्दा किरातीहरू रुन रिसाए । यसरी परस्परमा भनाभन हुँदा धनु उठाई दुवैथरि लड्न थाले । अर्जुनले ती संपूर्ण किरातीहरूलाई हटाइदिए । त्यसपछि किरातीहरू बहुते रिसाई किरातरूप महादेवका शरणमा परे । महादेव पनि पिनाक

धनु लिएर किरातीका साथमा अर्जुनसंग लड्न भनी आए । अनि किरातीहरू महादेवको र अर्जुनको महायुद्ध भयो । जतिबेर लडे तापनि आपना बैरी किरातीको केही पनि ताकत नघटेको र आफ्नो भने ताकत ज्यादा घटेको देखी आश्चर्यमा परेर अर्जुनले लडाई थामी भने "हे किराती, मेरो दाजु युधिष्ठिरले तीर्थयात्रा गर्न जाऊ भनी उपदेश गर्दा म तीर्थयात्रा गर्न भनी आएको हुँ । अहिले लडाई गर्नपर्दा मेरो स्नान, सन्ध्या, शिवार्चन आदि कर्मको काल व्यतीत हुन लाग्यो । त्यसकारण एक छिन्नु लडाई थाम । म स्नान, सन्ध्या, र शिवको पूजा गर्दछु । अनि फेरि युद्ध गरौंला ।" अर्जुनको यस्तो बचन सुन्दा मस्रग धेरै कालसम्म लडी फेरि लडाईकै इच्छा राख्दछ भने यो जमामर्द रहेछ । स्यावास भन्ने विचार गरी लडाई थाम्ने स्वीकृति दिए । त्यसपछि अर्जुनले धनु पृथ्वीमा राखी आफ्ना शरीरको वस्त्र उतारी स्नान, सन्ध्या गरेर ब्रह्मपत्र आदि पूजासामानले शिवलिंगको पूजा, नमस्कार आदि गरे । त्यस्तो देख्दा महादेव बहुतै प्रसन्न भई त्यस शिवलिंगमा चढाएको ब्रह्मपत्र आदि सबै आफ्नो शिरमा रहने गराइदिए । त्यसपछि अर्जुनले पनि पूजा सिध्याई फेरि लडाई गरू भनी आफ्ना बैरी किरातीतिर नजर लगाउँदा अघि आफूले चढाएको ब्रह्मपत्र आदि सबै वस्तु किरातीको शिरमा चढेको देखे । अनि अर्जुन आश्चर्य मानी यी ईश्वरै रहेछन् भन्ने चिन्ही किरातीका पाउमा परी अनेक स्तुति गरे । शिवले पनि अर्जुनको ठूलो भक्ति देखी वर माग्ने बचन दिए । "हे परमेश्वर, तपाईं सर्वज्ञ हुनुहुन्छ । मेरो वेदना के विन्ति गरू । दुर्धनले अन्याय गरी हामी पाँच भाइको वनवास गराइ रहेछन् ।" भनी अर्जुनले विन्ति गरे । "हे अर्जुन, तिमी केही फिक्री नगर । वाग्मतीयात्रा गरी क्षत्रियतीर्थमा स्नान गर । शत्रुको अजेय हुनेछौं भनी शिवले पाशुपतास्त्र सिकाई अन्तर्दान भए । त्यसपछि अर्जुन पनि महादेवका आज्ञानुसार चिधिपूर्वक वाग्मती यात्रा, क्षत्रियतीर्थमा स्नान आदि गरेर फर्की आफ्ना दाजुभाइ बसेका जंगलतिर लागे । नेपाल क्षेत्रमा श्री महादेवका प्रसादले किरातीहरूको प्रताप बढी बेलम्ब नामक किराती राजाले ९० वर्ष राज्य गरे ।

यिनका पुत्र राजा पविले वर्ष ७९१३ राज्य गरे । यिनका पालामा पाण्डव र कौरवको कुरुक्षेत्रमा ठूलो युद्ध भयो । अर्जुनबाट किराती राजा पविलाई बोलाहट हुँदा

आफ्ना सैन्यले सहित भई कुरुक्षेत्रमा गई राजा पविले त्यस युद्धमा प्राणत्याग गरे ।

यिनका शेषपछि यिनका पुत्र धस्कुन्दले ३७ वर्ष राज्य गरे ।

यिनका शेषपछि यिनका पुत्र चञ्चले वर्ष ३९१६ राज्य गरे । यी राजाको राज्याभिषेक भएको ९९ वर्षपछि कलियुगको प्रथम पाउले पृथ्वीमा प्रवेश गरेको ५ वर्ष लाग्यो भनी दिशा दिशामा रहेका ज्योतिर्विद् पण्डितहरूले राजालाई विन्ति गर्न आए । त्यसपछि सर्वत्र पृथ्वीमा रहेका स्थावर जंगमात्मक जीव प्राणीहरूको पापवृत्ति क्रमसित बढ्न लाग्यो । त्यस्तो देख्दा देवताहरू नदेखिने भई रहन लागे । कलियुग लागिसेकेपछि पनि आफ्ना प्यारा किराती राजाका राज्यमा नदेखिने भई महादेव पनि श्लेष्मान्तक वनमा किरातीका रूपले रहेका थिए । कहिले कहिले संग्रोग परेका वेलामा मात्र कोही दर्शन पाउँदथे ।

कलियुगको प्रथम चरणले स्पर्श गरेपछि चलचका पुत्र राजा हुतिले ४९ वर्ष ३महीना राज्य गरे । यी राजाले अघि वशिष्ठ ऋषिले योगवाशिष्ठमा बताएको पछि हुमे कर्कटी नामक राक्षसीको चरित्र ब्राह्मणहरूबाट सुने "हे महाराज, हिमालयपर्वतका उत्तर भागमा कंजपंक नामक पर्वत छ । त्यसका गुफामा भयानक मुख भएकी अति क्रूर स्वभावकी, दयाधर्मले रहित भई जीवघात गरिरहने कर्कटी नामक राक्षसी थिई । त्यो राक्षसी जति जीव खाए पनि तृप्त नहुँदा ठाउँठाउँमा डरलाग्दो स्वरले कराएर अग्निको ज्वाला जस्तो रातो जिभ्रो निकाली घुम्दथी । अब मेरो भोक कसरी शान्त होला भने जम्बूद्वीपमा मनुष्यहरू धेरै छन् । त्यहाँ गई ती सबैलाई खान पाए मेरो भोक शान्त होला भन्ने मनमा विचार गरी । अनि मनुष्यलोकमा पुग्ने तपस्या गर्न कोही पनि पुग्न नसक्ने एउटा दुर्गम पर्वतमा गई एक हजार वर्षसम्म एउटा खुट्टाले टेकी तपस्या गरी । त्यस राक्षसीको त्यस्तो उग्र तपस्या देखी ब्रह्माजी खुशी भई वर माग भन्ने बचन दिए । "हे ब्रह्माजी, सीयो जस्ती तीखी र मसिनी भई प्राणीहरूका उदरभित्र पसेर भयानक रोग गराई मारेर खान पाऊ" भन्ने वर मागी । "हुन्छ, तैले सीयो जस्ती हुँ भनेको हुनाले तेरो नाउँ विपूचिका भयो ।

तर यस मन्त्रले शोधन गरेको जलले जसलाई अभिषेक होला, त्यसलाई तैले छाडिदिनु' यस्तो वर दिई ब्रह्माजी अन्तर्धान भए। त्यसपछि त्यो कर्कटी राक्षसी यस जम्बूद्वीपमा आई पाएसम्मका नरनारी, पशु, पक्षी लगायत खान लागी। त्यसरी खाँदा पृथ्वीमा प्राणीहरू निकै घटे। तैपनि त्यसको भोक मरेन र त्यस राक्षसीका मनमा वैराग्य आउँदा विचार गरी "मलाई धिक्कार छ। किनभने भोक शान्त होला भनेर तपस्या गरी प्राणीहरू खाने वर मागी सर्वलाई खाँदा पनि मेरो भोक शान्त भएन। केवल अपराध मात्र हातलाग्यो। अब उप्रान्त कसैलाई पनि खाने छैन।" यस्तो विचार गरेर त्यसै पूर्वतमा पुगी। भोकको वास्तै नराखी निराहारपूर्वक काम, क्रोध, लोभ, मोहहरू जित्ती ठुलो तपस्या गर्दा ब्रह्मा फेरि प्रसन्न भई आए। "हे पुत्री, तेरो सबै पाप नाश भयो। अर्काको प्राण लिई आफ्नो प्राण बचाउनु धिक्कार हो भन्ने तलाई पश्चात्ताप भयो। अब तैले मूर्ख अनाचारी नास्तिकहरूलाई खानू, पाप लाग्ने छैन। तेरो पेट पनि भरिनेछ।" यसरी ब्रह्माले बुझाउँदा चित्त बुझेको हुनाले राक्षसी पनि त्यहाँबाट हिंडी पापी प्राणीहरू मात्र खोज्दै खाँदै पृथ्वीमण्डलमा फिर्नेछ। "यस्तो विषूचिकाको बयान सुनेका थिए।

एक दिन यी हति राजा हार्यत नामक आफ्ना मन्त्री र धेरै सैन्य लिई शिकार खेल्न वनमा गएका थिए। त्यसै बेला ती सेना बसेका ठाउँमा त्यो कर्कटी पुगी। आधा रातमा विषूचिका भई सबैका पेटभित्र पसेर धेरै सेना मारी भोजन गरी। घुम्दै जाँदा विषूचिकाले नभेटेका राजा र मन्त्री मात्र बचे। उनीहरूलाई पनि खान नगीचमा आई छल्ले अर्कै रूप लिएर यी राजा र मन्त्री ज्ञानी हुन् कि अज्ञानी हुन् भनी जाँच गरी। राजाबाट ज्ञान र वैराग्य युक्त वचन सुन्दा कर्कटी प्रसन्न भई। राजाले पनि उसलाई आफ्ना दरवारमा लगी सत्कार गरेर अब उप्रान्त यो धर्म गर्नेलाई तिमिले नखानू भनी कबूल गराई बिदा गरे। बशिष्ठ ऋषिले योगवाशिष्ठमा लेखेको भविष्यवाणी यिनै किराती राजा हतिका पालामा प्रत्यक्ष अनुभव भयो।

यी राजा हतिका पुत्र राजा हुमतिले बाबुका शेषपछि ५० वर्ष राज्य गरे।

यिनका पुत्र राजा तुष्कले वर्ष ४१।८ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा सुयस्यले वर्ष ३८।६ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा पर्वले वर्ष ५६ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा जितेदास्त्रीले वर्ष ६० राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा पंचले वर्ष ७१ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा कैकेले वर्ष ५६ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा सुनन्दले वर्ष ५०।८ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा थुम्कोले वर्ष ५८ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा गृध्रीले वर्ष ५९।६ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा जनेले वर्ष ७३।२ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा लुकेले वर्ष ६०।१ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा थोरले वर्ष ७९ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा धोकोले वर्ष ८३ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा वर्माले वर्ष ७३।६ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा गुंजले वर्ष ७२।२ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा तुष्कले वर्ष ८१ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा शुष्केले वर्ष ५६ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा सुंगले वर्ष ५८ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा संसेले वर्ष ६३ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा गुणंजले वर्ष ७४ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा शिबुले वर्ष ७५ राज्य गरे।
 यिनका पुत्र राजा गलिजले वर्ष ८१ राज्य गरे।

यी संपूर्ण राजाहरू गोकर्णको जंगलमा दरवार बनाई त्यही रहेका थिए। जंगल हुनाले धेरै जम्बूकहरू दरवारका वरिपरि आई दुःख दिन्थे। बाण प्रहार गरी ती जम्बूकहरू हटाउँदा गुप्तेश्वर शिर्वालिंगका शरणमा गई जम्बूकहरूले शिर्वालिंग छोपिरहेका थिए। त्यहाँदेखि त्यस ठाउँको नाम जम्बूकडोल भनी प्रख्यात भयो। यी किराती राजाका २८ पुस्ताले श्लेषमान्तक वनमा श्री शिवजी किरातीको रूपले रहेका हुनाले उनैका प्रभावले निर्विघ्नपूर्वक राज्य भोगे। यी प्रतापी किराती राजाहरूका २८ पुस्ताको १०४१ वर्ष राज्य भोग भयो। श्री पशुपतिनाथ कलि लागेदेखि १५१६ वर्षसम्म किरातरूपले रहे। अन्त्यका राजा गलिजका पालामा श्री पशुपतिनाथले किरातको रूप छोडे। त्यहाँपछि राजाको शक्ति केही घट्दै गयो।

दक्षिणबाट आएका सूर्यवंशी राजाहरू ।

अघि हरिणेश्वरले ब्रह्मा, विष्णु, इन्द्र आदि देवताहरूलाई भविष्यवाणी सुनाउदा किराती राजालाई क्षत्रिय राजाले जित्ने यस नेपाल क्षेत्रको राज्य गर्नेछन् । त्यस बेला मेरो पनि किरातरूपको वनविहार सकिनेछ । तिनै क्षत्रिय राजाहरूले नेपालमा धर्मको स्थिति गर्नेछन् भन्ने वाणीमुताबिक दक्षिण दिशाबाट निमिष्ठांकार वर्मा भन्ने राजा अनेक सैन्यहरूसमेत आइ ठूलो लडाई गरी युद्धमा गलिजलाई जितेर नेपाल देशको राजा भई ५० वर्षसम्म राज्य गरे । यी राजा कुन वंशका हुन् भने पहिले सृष्टिका आदिमा श्री विष्णुका नामिकमलबाट ब्रह्मा पैदा भए । तिनबाट मरीचि, मरीचिबाट कश्यप ऋषि, कश्यप ऋषिबाट श्री सूर्य, श्री सूर्यबाट वैवस्वत मनु, वैवस्वत मनुबाट इक्ष्वाकु, यिनका वंशमा विशालतनु भए । यिनबाट हेमचन्द्र, हेमचन्द्रबाट सुचन्द्र, सुचन्द्रबाट घृमा, घृमाबाट सृजय, सृजयबाट सुवर्णषष्ठी, सुवर्णषष्ठीबाट कृशानु, कृशानुबाट सोमदत्त भए । उनका वंशमा जनमेजय, जनमेजयबाट समितिवान्, समितिवान्बाट मतिमान् भए । यी राजाहरूले दक्षिणमा राज्य गरे । यी राजाका वंशमा विशालतनु भन्ने राजाका सन्तान निमिष्ठांकार वर्मा हुनाले यिनलाई वैशालाधिप भदन्थे ।

जित्वा किरातराजानं ततो देवान्प्रपूज्य च ।

करिष्यति तदा राज्यं विशालाधिपतिर्बली ।

मूर्तिरेका ममेषा तु ब्राह्मणेषु प्रतिष्ठिता ।

पचास योजनभित्र परेको भूमिलाई नेपाल भनी शास्त्रमा कहेको छ । यस भूमिका राजा निमिष्ठांकार वर्मा भए । ती राजाले राज्य गर्दा किराती राजाहरूले प्रचार गरेको म्लेच्छ धर्मको लोप गराइदिए । यी राजा बहुतै शूरवीर, नीतिशास्त्र जान्ने, धर्मज्ञ, शास्त्रज्ञ, दयाशील, क्षमाशील, शान्तिशील, तन्त्रादि शास्त्रबाट देवताहरूको ध्यान मन्त्रहरू विचार गरी नेपालको ठूलो महात्म्य जान्ने, धर्म शास्त्रज्ञ र ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेदहरूको भेद जान्ने थिए । यिनले उत्तम ब्राह्मणको परीक्षा गरी उनैबाट पशुपतिनाथको चतुर्मुख मूर्ति बनाई अघिको मूर्तिमाथि स्थापना गरेर शास्त्रोक्त विधिले नित्य नैमित्तिक पूजाआजा चलाए । आफ्ना साथमा आएका सैन्यहरूलाई र पछि आफ्ना देशबाट फिकाई आएका जनतालाई समेत

पुरानो विशालनगरमा बास गराई त्यस नगरलाई गुल्जार गरे । राजा आफू भने फूलचोक गोदावरीका नगीचमा दरवार बनाई उहीं बसे । यस्ता रीतले ती राजाले ती किरातीहरूको निवृत्ति गरेपछि उनीहरूले धर्मलोप गरेको यस नेपालमा पण्डित हरिभक्त शर्मा ब्राह्मणका उपदेशले वेदान्तशास्त्र जान्ने र तेजस्वी भई शास्त्रोक्त धर्मनीतिले प्रजाहरूको पुत्रवत्पालना गरे । शास्त्रानुसार नेपालमण्डलका देवताहरूको प्रकाश गरी पुण्यस्थलहरूमा प्रजाहरूबाट पुण्यकर्म गराई धर्मका प्रभावले प्रजाहरूलाई धर्ममा बनाएर नित्य श्री पशुपतिनाथ प्रभृति देवदेवीहरूको उनले पूजा, सेवा गरिरहेका थिए ।

एक दिन बंगाल देशबाट वेदशास्त्र, तन्त्रशास्त्र जान्ने आचार्य ब्राह्मण आएका हुनाले राजाले ती ब्राह्मणको विद्यादेखि प्रसन्न भएर सत्कारपूर्वक वास दिई राखे । उहाँपछि पञ्चद्राविड र पञ्चगौड मैथिल ब्राह्मणहरूलाई देशबाट फिकाई ती ब्राह्मणका सम्मतले शास्त्रोक्त प्रमाणका विधिअनुसार नेपाल क्षेत्रका देवदेवताहरूको पूजा सत्कार गराए । धेरै ग्रन्थहरूको संग्रह गरी आफूले समेत ती ब्राह्मणका सम्मतले धेरै ग्रन्थ बनाएर यस क्षेत्रमा बहुतै प्रचार गरी प्रजाहरूलाई पनि शिक्षाले धर्मज्ञ र बुद्धिमान् गराए । त्यसरी प्रचार गर्दा भट्ट ब्राह्मणबाट सामवेद र व्याकरण, मैथिल ब्राह्मणबाट ज्योतिष र न्यायशास्त्र, पञ्चगौड पञ्चद्राविडबाट वेदशास्त्र र तन्त्रशास्त्रहरूको प्रख्यात गराए । वेदशास्त्र र तन्त्रशास्त्रोक्त प्रमाणले स्थान स्थानमा गर्तुपर्ने देवदेवीहरूको मन्त्र, यन्त्र, ध्यान आदि जाने । त्यही शास्त्रोक्त विधिले स्वयंभू आदि देवताहरूको प्रतिमा प्रतिष्ठा गराए । धर्मज्ञ ब्राह्मणका उपदेशले ईश्वर र ईश्वरीको भक्तिपूर्वक आराधना गरी तिनै देवताहरूका अनुग्रहले ठूलो कीर्ति बढाए । देशबाट गुजराती बाजा फिकाई स्थान स्थानमा पूजा गर्दा त्यही बाजा बजाउने रीत चलाए । यिनैका पालामा दक्षिण गोदावरीमा कुनै योगीको माला, फोली, व्याघ्रचर्म र तुम्बाहरू जलप्रवाहमा परी बग्दै आउंदा पृथ्वीका अन्तर्मागले नीलचूड पर्वतका मनि गोदावरीमा निस्क्यो । त्यो खबर राजाले सुन्दा यो माल कुन योगीको हो भनी ठाउँ ठाउँमा प्रचार गरे । एक योगीले यो माल मेरो हो, दक्षिण गोदावरीका प्रवाहमा परी बेपत्ता भएको थियो भनी सबूद प्रमाण पेश गर्दा खास गोदावरी रहिछन् भनी राजा

प्रजा सबैको चित्तमा निश्चय हुंदा स्नान, दान आदि कर्म गरे । यी सूर्यवंशका राजा निमिष्ठांकार बमलि ठूलो भक्ति गरी अनेक देवदेवताहरूको महिमा प्रकाश गरेर नेपाल देशको राज्य गरी आनन्दपूर्वक रहे ।

यी राजा निमिष्ठांकार बर्माका पुत्र ताराक्ष बमलि बाबुका शेषपछि ६१ वर्षसम्म राज्य गरे । यिनले पनि आफ्ना बाबुले चलाएबमोजिम ठाउँठाउँका देवदेवताहरूको आराधना र पूजाआजा चलाए । देवालय, गृह, ग्राम, नगर-समेत बसाई सज्जनहरूको संगत गरेर प्रजाहरूको पालना गरी आनन्दपूर्वक राज्य गरे ।

यिनका पुत्र काक बमलि ७६ वर्ष राज्यभोग गरे । यिनले पनि आफ्ना बाबुबाजेले चलाएको धर्म नीति थामी ईश्वरीको सेवा गरी ठाउँ ठाउँका देवताहरूको पूजा गराई राज्य चलाए ।

यिनका पुत्र पशुपुष्य बमलि ५६ वर्ष राज्य गरे । यी राजाले वास्तुशास्त्रोक्त रीतले पशुपतिनाथको सुन्दर ऊँचो देवालय सुवर्णको छाया गरी बनाए । शास्त्रज्ञ पण्डित ब्राह्मणहरूको समतबाट ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र चारै वर्णको शास्त्रानुसार स्वस्वधर्मको स्थिति बाँधी तिनीहरूलाई आआफ्ना धर्ममा प्रवृत्त गराए । गोब्राह्मणहरूको प्रतिपालना र प्रजाहरूको नीतिपूर्वक रक्षा गरी श्री पशुपतिनाथको भक्तिभावना गरे । फेरि ठाउँ ठाउँमा २४ बाहाल बनाई बाँडाहरूलाई बसाए । यी राजाले गोदावरीदेखि कर्मेनाशानदीसम्म शहर बसाई आनन्दसंग राज्य गरे ।

यी राजाका पुत्र भास्कर बमलि ७४ वर्ष राज्य गरे । यी राजा खूब प्रतापी र तेजस्वी थिए । यी राजालाई भक्त वर्मा पनि भन्दछन् ।

**शिशुपालावतारेण श्रीमता भक्तवर्मणा ।
करिष्यते जगत्कीर्तिरनेकागमशासनात् ।**

यस्तो हरिणेश्वरबाट आज्ञा भएको थियो । अघि महाराज युधिष्ठिरका राजसूय यज्ञमा शिशुपालले श्री कृष्णको अपमान गरे । श्री कृष्णले सुदर्शन चक्र छोडी राजा शिशुपालको शिर छेदन गरेर उद्धार गरेका थिए । वैशाखाधिपति कहिएका राजा निमिष्ठांकार बर्माका पाँचौं

पुस्तामा यस नेपाल पुष्य क्षेत्रमा तिनै शिशुपालले जन्म लिए । भक्त वर्मा नामक उनले पूर्वजन्मको शुभवासनाले धर्म नीतिअनुसार पुख्रिलि गरेअनुसार स्थिति थामे । श्री पशुपतिनाथको उपासना गरी पाशुपतास्त्र जगाए । फेरि साम्राज्य प्राप्त हुने भूतडामर तन्त्रोक्त विधिले गोकर्ण स्थानमा स्थूलकाय भैरवको प्रतिष्ठा गरे । अकिलमहामन्त्रको पुरश्चरण गरी भैरवको अकिलमन्त्र पनि जगाए । श्री पशुपतिनाथका प्रसादले महाप्रतापी भई धेरै सैन्य जमाएर सरदार प्रभृति मन्त्रीहरूको उन्नति गरे । दिग्विजय गर्नाका निमित्त दक्षिण देशतिर प्रस्थान गरी विभिन्न देशका राजा-हरूलाई कहीं लडाई गरी र कहीं प्रतापका बलले जिते । जित्दै जाँदा उत्कलदेखि दक्षिण महोदधिसम्मका देशहरू आफ्ना वशमा गराए । श्री श्वेतवाराहका समीपमा मातृका देवीको स्थापना गरी अरू धेरै देशमा घुम्दै ठाउँ ठाउँका सबै राजाहरूलाई आफ्ना वशमा गराए । ती राजाहरूले चढाएका नजराना हीरा, मोती, माणिक, पन्ना, नीरमणि, नागमणि, वैदूर्यमणि, रुधिराक्ष, पुलक, भीष्ममणि, पद्मराग, मरकत, इन्द्रनील, शेखर, कर्कोटकमणि, मुगा आदि अनेक मणि, रत्नहरू र सुवर्ण, रौप्य आदि द्रव्यहरूसमेत लिई नेपाल फर्के । ती सबै वस्तु श्री पशुपतिनाथलाई अर्पण गरी सुवर्ण द्रव्य आदि नगद जतिले धेरै ब्राह्मणहरूलाई निमन्त्रणा गरी ती ब्राह्मणबाट श्री पशुपतिनाथका पश्चिम ढोकामा यज्ञमण्डप बनाएर तीन महीनासम्म सुवर्णाहुति यज्ञ गराए । श्री पशुपतिनाथको सुवर्णोदकले महस्नान गराई पाशुपत क्षेत्रको सुवर्णपुरी भन्ने नाम प्रसिद्ध गराए । त्यसरी स्नान गराउँदा श्री पशुपतिनाथका लिंगदेखि वाग्मतीसम्म अनवच्छिन्न धारा बग्यो । अघि यी राजा भक्त बमलि दक्षिणमा लडाई गर्न जाँदा पद्मनाभ नामक विष्णुको दर्शन पाएका थिए । यहाँ नेपालमा पद्मनाभ कुन हुन्, तिनको भावनाले कसको पूजा गरू भनी विचार गर्दा शतरुद्र पर्वतमा राजा सूर्यकेतुले प्रतिष्ठा गरेका जलशयन (बूढानीलकण्ठ) नारायणलाई ठहराई प्रतिदिन ती नारायणको विधिपूर्वक पूजा हुने व्यवस्था गरे । यस्ता रीतले ती राजाले श्री पशुपतिनाथको नित्य सेवा गर्दै प्रजाहरूलाई पुत्रवत् पालना गरी राज्य गरिरहेका थिए । किरातेश्वरबाट निमिष्ठांकारका सन्तानमा शिशुपालको अवतार भएका राजासम्म यस क्षेत्रको ने मुन्युक्त धर्मस्थिति थामी राज्य गर्नेछन् भन्ने

भविष्यवाणी भएको हुनाले आखिर वैवशले ती राजाका सन्तान भएनन् र कुनै सूर्यवंशी पुरुष ल्याई धर्मपुत्र बनाएर भूमि वर्मा नाम राखी राज्याभिषेक गरी राज्य दिए ।

अरू सूर्यवंशी राजाहरू

यी राजा भूमि वर्माले गोदावरीको दरबार छोडी बाणेश्वर (बानेश्वर) का नगीचमा दरबार बनाएर त्यहीं राज गरी वर्ष ४० सम्म राज्य भोग गरे ।

- यिनका पुत्र चन्द्र वर्माले वर्ष ६१ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र जयदेव वर्माले वर्ष ६२ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र वर्ष वर्माले वर्ष ५१ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र सर्व वर्माले वर्ष ३८ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र पृथ्वी वर्माले वर्ष ५६ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र ज्येष्ठ वर्माले वर्ष ४८ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र कुवेर वर्माले वर्ष ७५ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र हरि वर्माले वर्ष ७८ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र सिद्धि वर्माले वर्ष ६७ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र हरिदत्त वर्माले वर्ष ४६ राज्य गरे ।

यिनले नेपालमण्डलमा चार धामका स्वरूपले विराजमान भएका नारायणको सपनामा दर्शन पाए र यहाँका चार शिखर, दोलागिरि, शतरुद्र, इचंगु, फपिङमा ती चार धाम नारायणको स्थान ठहराए । श्री ज्योतिस्वरूप पशुपतिनाथका पूर्ववर्ती दोलागिरिमा श्री गरुडनारायणको र श्री छिन्नमस्ता काली शक्तिसहित कीलेश्वरको सत्कारपूर्वक पूजाआजा गरी प्रतिवर्ष नागपञ्चमीका दिन शंखहृदका स्नानादिको मेला चलाए । फेरि पशुपतिनाथका वायव्यवर्ती शतरुद्र पर्वतमा चयजुनारायणको देवालय बनाई पूजाआजा गरेर प्रतिवर्ष नित्यनैमित्तिक पूजाआजा चलाए । उनका समीपबाट प्रकट भएकी विष्णुमतीको तीर्थस्नान आफूले गरी प्रजाहरूलाई पनि गराए । पशुपतिनाथका पश्चिमवर्ती स्थानमा इचंगुनारायणको देवालय बनाई शक्तिसहित नारायणको पूजा चलाए । विष्णुमती र भद्रमतीका संगममा प्रतिवर्ष रामनवमीका दिन स्नान गर्ने मेला पनि चलाए । दक्षिण भागको फपिङ शिखरमा लक्ष्मीसहित नृसिंहनारायणको उही रीतले देवालय बनाई पूजा गरी प्रतिवर्ष भाद्र शुक्ल चतुर्दशीका दिन त्यहाँको चक्रतीर्थमा स्नान गर्ने मेला

चलाए । यस्ता रीतले यी राजाले नारायणहरूलाई स्वयम्भूभावले भक्तिभावना गरिरहेका थिए । त्यसपछि शंखमूलसंगम तीर्थमा विराजमान भएका कीटीश्वर स्वयम्भूको यी राजाले दर्शन पाए । यी स्वयम्भूको सत्कार गरी दक्षिणमा वैद्यनाथ (बैजनाथ) महादेवको प्रख्यात गरे । यी राजा हरिदत्त वर्माले यसरी ईश्वरको भक्तिभावपूर्वक सेवा गरी दर्शन पनि पाउँदा कृतार्थ भई अन्त्यमा उत्तम गति पाए ।

- यिनका पुत्र सुदत्त वर्माले वर्ष ३३ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र राज्यपति वर्माले वर्ष ३५ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र शिववृद्धि वर्माले वर्ष ७७ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र वसन्त वर्माले वर्ष ६१ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र शिवदेव वर्माले वर्ष ५७ राज्य गरे ।
- यिनका पुत्र रुद्रदेव वर्माले वर्ष ६७ राज्य गरे ।

यिनका पालामा कपिलवस्तु नामक नगरका एक सुनयश्री नामक मिश्र ब्राह्मणले नेपालको महात्म्य सुनी श्री स्वयम्भू ज्योतिःस्वरूप र श्री गुह्येश्वरीको दर्शन गर्नालाई नेपालमा आए । ती देवताहरूको दर्शन गरी नेपालको लक्षण विचार गरेर डुल्दै हिंडे । यहीं वास गर्ने इच्छा गरी अधि ओडियाचार्यले पूर्वमा स्थापना गरेका सर्वेश्वरका सनिधानमा पुगे । त्यहाँ अधिदेखि कुण्डबाट बराबर पानी निकलिरहने हुनाले त्यहीं भिक्षुक धर्ममा रहने इच्छा गरी बसिरहेका थिए । त्यसपछि भिक्षुक हुनालाई गुरुको विचार गर्दा त्यसताक नेपालमा तत्वज्ञान जान्ने भिक्षुक उस्तो थिएनन् । गुरु नभई आफै भिक्षुक हुँदा सिद्धि नहुने, भिक्षुक नभई अरू मार्गद्वारा परमपद चपाइने, यो मनुष्यचोला पाएपछि मोक्षपदको इच्छा नगरी त्यसै रहे जन्म व्यर्थ भई मरेपछि चौरासीयोनिको भोग गर्नुपर्ने, यस्तो जानी जानी अब मैले उद्धार हुने काम गर्नुपर्छ भन्ने ठानी उत्तर ह्लासातिर लागे ।

भोट देशमा भिक्षुक लामा, आवर्तक लामा र गृहस्थ लामा यी तीन लामा मध्ये अधि भगवान शाक्यसिंहका आज्ञानुसार धर्ममा चली ठूलो तत्वज्ञान पाएर सिद्धि भई आफ्नो इच्छा भएसम्म बसी फेरि निर्वाण हुँदै, अवतार लिदै भूत, भविष्य र वर्तमान कालका सबै बताउनु

सक्ने एक पटला नामक लामा बडा ज्ञानी भिक्षुक थिए । यस्तो खबर सुनेर ह्लासामा गई ती सुनयश्री मिश्रले ती लामासंग अनेक तत्वज्ञान सिकी भिक्षुक भए । त्यहाँबाट गुरुसंग बिदा गई अघि बसेका ठाउँमा आएर विहार बनाई बस्ने इच्छाले जग्गाको विचार गरे ।

अघि पाटलिपुत्रका राजा अशोकले नेपालमा तीर्थयात्रा गर्न आउँदा चार युगका प्रमाणले चार युगको उदय भएका दिनमा एक एक चैत्य स्थापना गरी गएका थिए । ती चार चैत्यमध्ये कलियुगका प्रमाणले त्यसैको उदयका दिन चैत्य स्थापना गरेको जग्गा असल कमसल के रहेछ भनी विचार गरे । असल लक्षण भएको जग्गा ठहर्दा राजा रुद्रदेवसंग विनति गरी एक विडोल रत्न चढाएर जग्गा किने । त्यहाँ यथाक्रमले विहार बनाई श्री आबुद्ध दीपकरको मूर्ति स्थापना गरे । अनि आफ्नो धर्ममा रही त्यही विहारमा बसे । उनका दुइ जना शिष्यले हाम्रा गुरु नेपालमा जानुभएको थियो, अरु फर्कनुभएन, खोज्न जान्छौं भनी आफ्ना गुरुमा र गुरुभाइहरूसंग बिदा भई नेपालतिर लागे । खोज्दै जाँदा गुरु बसेका विहारमा पुगी गुरुको दर्शन पाए । गुरुले पनि शिष्यलाई भिक्षुधर्म सिकाई विहार (बाहाल) मा राखे ।

त्यसपछि खोज्न पठाएका ती शिष्यहरू नफर्केका हुनाले मिश्रका स्त्री, छोरा र परिवार समेत नेपालमा आइपुगे । श्री स्वयम्भू र गुरुचेश्वरीको दर्शन गरी खोज्दै मिश्र बसेको विहारमा पुगेर उनको दर्शन पाई कुशलवार्ता प्रश्नोत्तर गरी त्यहीं रहे । मिश्रले पनि आफ्ना विहारका समीपमा चोक भएको घर बनाई त्यही घरमा ती स्त्री पुत्रहरूलाई राखे । त्यसपछि छोराको छोरा जन्मेको हुनाले छोरालाई भिक्षुधर्ममा राखी मिश्र आफू निर्वाण भए । उनकी स्त्रीले त्यही विहारका दक्षिण लडका माथि आगम बनाई कुलेश्वरी नामक ईश्वरी स्थापना गरी सेवा गरिन् । नाती, बुहारी र स्त्रीहरू चोक भएको घरमा गृहस्थधर्म चलाई बसे । यस्तै क्रमले छोरा भएपछि बाबुचाहि भिक्षुक भई भित्र विहारमा एकलै बस्ने रीत र धर्म चलाईरहे । यी सुनयश्री मिश्र बसेको विहारको नाम पपिविहार हो । यिनका शिष्यहरूका विहारको नाम एककोन्तीवहिविहार वा एकपिन्तविहार भन्दछन् । यस पिन्तविहारमा अघिको ठूलो चामल एक र

धान एक समेत पछिका लोकहरूलाई देखाउन भनी हिफाजतसंग राखेका छन् ।

यी राजा रुद्रदेवका पुत्र वृषदेव वर्माको राज्यभोग वर्ष ६१ । यिनले राज्य गर्दा बाहिर अरु दुनियाहरूले देख्दा शिवमार्गी र वेदधर्मप्रवर्तक पनि हुन्थे । आखिर स्वकुलधर्मको त्याग गरी जैनमार्गमा प्रवृत्त भएर बौद्धाचार्यहरूको संगत गरी आफ्ना मार्गका देवताहरूको संमान छोडे । मारण, मोहन, वशीकरण, उच्चाटन आदि कर्ममा ती राजा अत्यन्त आशक्त हुँदै गए । यी राजाले स्वधर्म छोडे भनी अकीर्ति गर्लान् भन्ने भयले विशालपुर (चन्द्रपुर) मा देवताहरूको मन्दिर र घाटहरू बनाउँछु भनी बूढानीलकण्ठका समीपमा हुंगाको रास थुप्याएका थिए । तैपनि देवताहरूको मन्दिर केही नबनाउँदा पछि त्यो हुंगाको रास जलशयन नारायण राज भएको जमीन सबै शतरुद्रपर्वतबाट पहिरो खसी पुरियो । उनले नारायणको त्यस स्थानको ख्यालै नराखी त्यस ठाउँमा बधैंचा बनाइदिएर शिवमार्गका देवताहरूको अनादर गरे । बुद्धमार्गका चल्तीको प्रबल प्रचार हुँदा यी राजाले बज्रयोगिनीको सेवा गरे पनि खालि बौद्धमार्गले पूजा सेवा गरेका थिए ।

राजा धर्मदत्तका विजयराज्यका समयमा मारवाड देशका राजा सुदत्त वर्माकी रानी पिंगलाले नेपालमा आई श्री गुरुचेश्वरीदेवीका समीपमा मन्दिर बनाएर उनै देवीको सेवा गरी बसेकी थिइन् । त्यसै बेलादेखि लोहशिलास्थानको समीपको पोखरीमा म आई बसेको छु । त्यस तलाउमनि धेरै द्रव्य गाडेको हुनाले त्यही द्रव्य गर्भमा पारी गणावरणले संयुक्त गरी चैत्याकारले मेरो मन्दिर बनाऊ र धनदो नामले प्रख्यात गर । त्यहाँपछि ती देवताको नाम धनदो भनी प्रख्यात भयो । अनि नेपालमा देवताहरू चतुष्क्रमले विराजमान भएका छन् भन्ने ठहराई गोदावरीका समीपमा मन्दिर बनाई पंचबुद्धको एक मूर्ति प्रतिष्ठा गरी प्रकाश गरे । त्यहीं बांडागाउँ भन्ने देश बनाई बांडा आदि प्रजाहरूलाई बसाए । अनि नेपालमा सिंभू, खासाति (बौद्ध), धनदो र बडेगाउँ भन्ने स्थानमा बौद्धका चार मूर्ति प्रसिद्ध भए । त्यसै बखतमा दक्षिण गौडदेशका राजा प्रवण्डदेवले पुत्रलाई राज्य दिई बौद्धधर्ममा अतिप्रिय हुँदा नेपालमा आएर स्वयंभू भगवान्को दर्शन गरे । त्यहीं बसी गुणाकर

नामक महासामर्थ्यवान् बांडाबाट भिक्षुचर्याको दीक्षा लिए । आफ्नो नाम शान्तश्री भिक्षुक राखी स्वयंभूको सेवा गर्दै रहे ।

एक दिन गुरु गुणाकार भिक्षुक र शिष्य शान्तश्री भिक्षुकले स्वयंभूकुण्डलाई चैत्याकारले छोप्नुपन्थो भन्ने सल्लाह गरी राजा वृषदेवसँग विन्ति गरे । उनले पनि सोहीबमोजिम गर्ने ठहराई स्वयंभूकुण्डलाई चैत्याकार बनाएर छोपे । त्यहाँ वसुपुर, वरुणपुर, भग्निपुर, वायुपुर र शान्तिपुर भन्ने पाँच पुर बनाई पाँच देवताको स्थापना गरे । राजा वृषदेवले पनि बाणेश्वरका समीपमा ठूलो विहार बनाई शाक्यसिंह भगवान्को प्रतिष्ठा गरे । भिक्षुको पर्वतलाई सत्ययुगमा पद्मगिरि, त्रेतामा बज्रकूटगिरि, द्वापरमा गोशृंगगिरि र कलियुगमा गोपुच्छगिरि तथा पछि त्यसको नाम स्वयंभू भन्ने प्रख्यात भएको छ । यी राजाका शासनकालका अन्त्यतिर नेपालमा शंकराचार्य आई बुद्धमार्गको नाश र शिवमार्गको प्रचार गरे । शंकराचार्य आउँदा यी राजाका छोरा जन्मेका हुनाले उनका भाई बालार्चनदेवले शिशुको नाम शंकरदेव भनी राखे ।

राजा शंकरदेवको भोग वर्ष ५१ । यी राजाले धेरै मिहिनेत र द्रव्य खर्च गरी श्री पशुपतिनाथका उत्तरढोकाको अगाडि असल लोहको ठूलो त्रिशूल बनाई समर्पण गरे । राजराजेश्वरीका समीपको कूपमा हेर्दा पूर्वजन्मको स्वरूप चिन्ह सबै देखिन्थ्यो । त्यसबाट राजा प्रजा सबैलाई पाप-पुण्यको ज्ञान हुन्थ्यो । अब राजा प्रजा सबैलाई बढिया छायाको दर्शन मिल्न दुर्लभ भएको हुनाले पछि ऊर्ण पाप-चिन्हस्वरूपको मात्र दर्शन भई छोटा बच्चा सबैलाई मनमा बहुत कष्ट होला भन्ने यी राजाले ठानी त्यो कूप पुरेर त्यसका अग्रभागमा जातिस्मरण नामक महाविराटेश्वर महादेवको स्थापना गरिदिए । फेरि श्री पशुपतिनाथका पश्चिमढोकाभित्र नन्दिकेश्वरको मूर्ति बनाई स्थापना गरे । ढोकाभित्र नन्दिकेश्वरको स्थापना गरिदिएका हुनाले दुनियाले दर्शन गर्दा नन्दी र शिवको अन्तरमा परी दर्शन गर्नु-परैर न दुनियालाई त्यो दोष पनि लाग्ने भएन ।

यिनका पुत्र राजा धर्मदेवको भोग वर्ष ५१ । यी राजाले पनि श्री पशुपतिनाथका दक्षिणभागमा ठूलो वृषध्वज स्थापना गरे । पर्वपर्वमा श्री गरुडनारायण, श्री इच्छुनारा-

यण, श्री नृसिंहनारायण र श्री चयजुनारायणका स्थानमा गई यी राजा सेवा गर्दथे । त्यसैताक "हे राजन्, तिमिले वारंवार चार घाममा गई सेवा गरिरहनुपर्दैन । म शतरुद्र पर्वतका पहिराले छोपिई गुप्त भइरहेको छु, प्रख्यात गर" भन्ने सपनामा जलशयन नारायणबाट (बूढानीलकण्ठबाट) उपदेश र दर्शन पाए । अनि यी राजा र प्रजाहरूसमेत भई त्यहाँ गएर खनी ढुंगो माटो पर सारी ती देवताको प्रकाश गरे । विधिपूर्वक नित्यपूजा पनि चलाए । योगेश्वरी बज्र-योगिनीको पनि भक्तिश्रद्धापूर्वक सेवा गरिरहेका थिए ।

केही दिनपछि यी राजाले योगेश्वरीको सेवा गर्दा कराहीमा तैल कटकटाई त्यस तेलमा आफ्नो शरीर फुरीला पकाए झैं होमिदिन्थे । त्यस्तो मासु बज्रयोगिनी गणसमेतले भोजन गर्दथे । मासु खूब मीठो लागी त्यो शरीर राजाको भन्ने देवीलाई ख्याल भएको हुनाले खूब खुशी भई त्यो शरीर जिउदो गराएर धेरै द्रव्यहरू दिने व्यवस्था चलयो । राजाले पनि आफ्नो शहर विशालनगरमा आई त्यो प्रसाद धन नित्य ब्राह्मण, गरीब र फकीरहरूलाई दान गर्दथे । यसरी उग्रतपद्वारा नित्य बज्रयोगिनीको सेवा गर्दथे । नित्य योगिनीबाट पाएको त्यस धनले शंखमूलतीर्थदेखि आदि जलशयननारायणको स्थानसम्म उनान्सय हजार घर हुंदा खूब जमेको अतिरमणीय शहर थियो ।

राजा विक्रमादित्य ।

अवन्ति देशको उज्जयिनी नामक शहरमा कुनै एक क्षत्रियकन्याका गर्भबाट नाभिछिद्रका मार्गद्वारा एक बालक जन्म्यो । ती बालक विक्रमसेनको १२ वर्षको उमेर हुँदा उग्रतारा देवीबाट सपनामा तिम्नो प्रथमावस्थामा नेपाल नामक पुण्यभूमिमा भाग्योदय हुनेछ भन्ने वर ईश्वरीको ज्योतिः स्वरूप तथा नेपाल देशसमेत देख्न पाएका थिए । त्यसकारण नेपाल देशमा जाने प्रबल इच्छा गरी मानिसले आफ्नो देश छाडी अन्यत्र जानु मनासिब होइन तापनि सपनामा विश्वास गरी मन्त्री बुद्धिसेन, ब्राह्मण माननाथ, सेवक वैकुण्ठ र आफूसमेत चार जम्मा भई श्री पशुपतिनाथ र श्री बज्रयोगिनीका चरणकमलको शरण परी विक्रमसेनले आफ्नो सपनाको वृत्तान्त बताए । यसबाट मेरो र तिमिहरूको पनि कल्याण हुने हुनाले तिमिहरूलाई पुत्र र

परिवारदेखि पनि छुटाई साथमा लाने इच्छा गरेको छु । आफ्ना साथी भए परदेशमा धेरै आधार हुन्छ । मेरो पनि यस लोकमा कीर्ति, परलोकमा मुक्ति र आफ्ना कुलको उदारसमेत हुनेछ । तसर्थ जाऊँ हिंड भनी बुझाई साथीसमेत चार जना भई उज्जैनबाट प्रस्थान गरे । धेरै देश घुम्दै नेपालमा आई एक प्रजाका घरमा डेरा गरी बसे । सेवकलाई डेरा कुनै राखी मन्त्री र ब्राह्मण अतिबुद्धिमान् तथा अरूलाई संज्ञाउन अतिचतुर हुनाले ती दुइ जना साथमा लिई विक्रमसेनले राजा धर्मदेवको चाकरी गर्न लागे । उनलाई तेजस्वी र संपूर्ण शुभलक्षणले युक्त भएका देखी राजाले नाम घाम र झाउनाको कारण सोधे । आफ्नो नाम, जन्मदेश र साथीहरूको विस्तार गरी हुकुम भए-अनुसारको काम गर्न तयार छु, नोकरी गर्न आएको हुँ भनी बित्ति गरे । राजाले वीर पुरुष ठानी बहुत प्रेमसंग साथैमा राखी जहाँ गए पनि साथैमा लिई जाने गरेका हुनाले आठै प्रहर राजाका साथैमा रही विक्रमसेनले चाकरी गर्न लागे ।

विक्रमसेनको जन्म तथा उत्पत्ति ।

कुनै एक ब्राह्मणले इन्द्रासनको भोग गर्ने अभिलाषाले गंगाका तीरमा धेरै वर्ष बित्ताई तप गरे । त्यस तपका प्रभावले इन्द्रलाई अशुभ सूचना हुँदा ठूलो ताप पन्यो । ब्राह्मणको तप भ्रष्ट गर्न इन्द्रले अप्सराहरूलाई बोलाई ती ब्राह्मणको तप भ्रष्ट गर्न को सक्तछौं भनी सोधे । मेनका नामक अप्सराले इन्द्रको आज्ञापालन गर्ने कबूल गरिन् । अनि इन्द्रका आज्ञानुसार मेनका पनि मर्त्यलोकमा फरिन् । गंगाका तीरमा गई हेर्दा इन्द्रियहरू खिची मन एकत्व गरेर धेरै कालसम्म पवननिरोधरूप तप गरिरहेका ब्राह्मणलाई राम्ररी स्नान गराई मधुको मधुर स्वाद चखाइन् । सुन्दरी अप्सराको नित्य टहल र मधुको मधुर रसले गर्दा ब्राह्मणको शरीर पुष्ट हुँदै आयो । नजर उधारी हेर्दा नगीचमा अति सुन्दरी अप्सरा र तिनका हाउभाउले गर्दा बाहुनबाजे कामको वशीभूत भइहाले । ब्राह्मणको सहवासले मेनका अप्सराले गर्भधारण गरिन् र मास पूर्ण भएपछि पुत्र जन्म्यो । छोराको नामकरण भएपछि ती अप्सराले यस जङ्गलमा केही सुख छैन, स्वर्गमा प्रशस्त सुख पाइन्छ, स्वर्गमा गएर यथेच्छ सुखभोग गरौं भनी ऋषिलाई मनाइन् । आखिर

बालक बोकेकी अप्सरा र उनका पछि लागेका ऋषिले स्वर्गको बाटो तताए । अमरावती पुग्ने बेलामा मलाई ज्यादै थकाई लाग्यो, एक छिन् बालक बोकिदिनुहोस् भनी अप्सराले ऋषिलाई बालक बोकाइन् । अनि बालक बोकेका ऋषिलाई पछि लगाई मेनका इन्द्रका हजुरमा पुगी मलाई लगाउनु भएको काम सिद्ध गरे भनी आँखाका इशाराले निवेदन गरिन् । ऋषिलाई त्यसरी खडा गराउँदा इन्द्रले पनि मुसुमुसु हाँसे "महर्षि, तपाईले धेरै वर्ष मिहिनेत गरी गरेको तपस्याको फल त राम्रै लागेछ" भनी उपहास गरे । म त राम्रैसंग भुलेंछु भन्ने कुरा ऋषिले बल्ल होश पाए । इन्द्रका सन्मुखमा त्यस बालकलाई जोरले पछारे । बालकको शरीर तीन टुक्रा भयो । अनि तपस्या गर्न जान लागेका ऋषिलाई रोक्दै इन्द्रले सोधे "यस बालकलाई किन मार्नुभयो, अब यसको गति के हुन्छ ?" यस तीन टुक्राको तीन रूप भई जन्मनेछ र पछि एकै स्वरूप हुनेछ । भनी ऋषिले इन्द्रलाई बताई आफू पृथ्वीतिर लागे ।

केही कालपछि पाउको भाग बनिया भई जन्म्यो । हृदयको भाग क्षान्तिशील नामक पुरुष भई जन्म्यो र कापालिक योगी बनी रह्यो । योगीले बनियालाई शिक्षादीक्षा गरे । केही दिनपछि ती गुरुशिष्यको परस्पर विरोध हुँदा गुरुले शिष्यलाई मारिदिए । मृतक बनिया वेताल भई कुनै सिसौका रूपमा वास गर्न लागे ।

उज्जयिनी देशका विष्णु शर्मा नामक ब्राह्मण गृहस्थाश्रम छोडी श्री ईश्वरीको उपासना गर्दथे । एक दिन ती ब्राह्मणको वीर्य सहसा पतन भयो र उनले पृथ्वीमा नपारी विल्वपत्रहरूमा घसिदिएका थिए । त्यसै ठाउँकी चन्द्रावती नामक एक क्षत्रियकन्या त्यही वृक्षका फेदमा आई नित्य खेतदधिन् । ती कन्याले बालक स्वभाव लिई विल्वपत्रको स्वाद कस्तो हुँदोरहेछ भनी विल्वपत्रहरू चाटिन् । देवसंयोगले ती ब्राह्मणको वीर्य मुखबाट उदरमा पुगी कन्या गर्भवती भइन् । केही दिनपछि सबैलाई थाहा हुँदा ती कन्या तपस्वीका आश्रममा नित्य खेल्न जाने हुनाले उनका संगमले गर्भ रहेको होला भनी सबैले अनुमान गरे । मास पूर्ण भएपछि मुखबाट वीर्य गएको हुनाले अघि ऋषिले स्वर्गमा पछार्दा हुन गएका तीन टुक्रामा शिरभागत्राहिं विक्रमदेवका रूपमा नाभिरन्ध्रबाट पैदा हुँदा सबै जना

आश्चर्यचकित भए ।

वंशाखे शुक्लपक्षे च मुहूर्ते ब्राह्मसंज्ञके ।
वृद्धियोगे च पञ्चम्यां तिथावादित्यवासरे ।
विक्रमो नाम राजाभूत्प्रामिरध्वान्महाबलः ।

यसैले यी राजालाई अयोनिज भन्दछन् । कलियुगमा जन्म द्वीपका चक्रवर्ती हुने २५ भावी राजाहरूमध्ये अग्रगण्य तथा धर्मनीति, देशविजय, राजकाज र प्रजापालन इत्यादि सबै काममा प्रवीण तथा पराक्रमी यी राजा विक्रमदेव हुन् । यीसमेत चक्रवर्ती हुने भावी राजाहरू यी हुन्:- विक्रमादित्य १, शालिवाहन २, शंकरकुमार ३, अप्युयु (मनुष्य) ४, प्रहस्त ५, हरि ६, ब्रह्मा ७, सुरेन्द्र ८, वत्स ९, हरिपु १०, भीम ११, विक्रीयु १२, महीन्द्रपाणि १३, पिनाकपाणि १४, शूलपाणि १५, विक्रमपाल १६, मनुज १७, भोज १८, नागपाणि १९, सुक्रकु २०, जगद्देव २१, रूप २२, मेर २३, शिखर २४, सागर २५ । यी २५ राजाहरू मध्ये सर्वश्रेष्ठ गनिएका विक्रमदेव राजाको जन्म यस तरहेले भयो । जन्मपछि शुक्लपक्षका चन्द्रमा झैं कलाको उन्नतिपूर्वक बढ्दै गए । बखत बखतका दशकर्म विधिपूर्वक हुँदै गए । बाह्र वर्षको उमेर हुँदा ज्योतिस्वरूप श्री पशुपतिनाथ र श्री योगीश्वरी उग्रताराले माथि लेखिएअनुसार सपनामा दर्शन दिई गरेको आज्ञा प्रतीत मानी नेपालमा आई राजाको चाकरी गर्न लागेका थिए ।

केही दिनपछि ती राजाले बज्रयोगिनीका स्थानबाट धेरै द्रव्य ल्याई ब्राह्मणहरूलाई दान गरेको देख्दा यस्ता तरहेले यहाँबाट धन पाएको भन्ने कुरा विक्रमदेवले बुझे । अघि उज्जयिनीमा मलाई दर्शन दिने देवी यिनै हुन् भन्ने पनि ठहराए । एक दिन ती ईश्वरीका स्थानमा राजाभन्दा पहिल्यै गई चियो गरिरहे । आधारात भएपछि राजा धर्मदेव देवीका मन्दिरमा पुगी चूल्हामाथि बसालेको तेलको कराहीमा आफ्नो शरीर होमेर देवीलाई समर्पण गरे । देवीले पनि योगिनीहरूसमेत भई राजाका शरीरको मांस खूब खुशी हुँदै भोजन गरिन् । अनि राजाको शरीर जियाई धेरै द्रव्य दिएर बिदा गरिन् । यो कुरा अहिलेसम्म कसैलाई थाहा थिएन, खालि विक्रमदेवले मात्र हाल थाहा पाए । भोलिपल्ट ती विक्रमदेवले राजाभन्दा पहिल्यै गई ईश्वरी-

लाई मनले स्मरण गरेर आफ्नो शरीरमा मासु मीठो हुने धेरै सुगन्धी मसलाहरू घसी आफ्नो शरीर तेलका कराहीमा होमे । राम्ररी पाकेपछि ईश्वरीले आफ्ना योगिनी गणसमेत आई खूब मीठो मानेर खाइन् । अनि ती विक्रमदेवको शरीर जियाइदिइन् ।

मांगल्यजननादेव सम्यगानन्ददानतः ।
सर्वदेवप्रियत्वाच्च मांसमित्यभिधीयते ।

ईश्वरीले पनि यति मीठो मासु भएका यी साधारण पुरुष होइनन्, कुनै तपस्वी होलान् भन्ने ठानी तिम्री अघिपछि आउने राजा त होइनौ, को हौ ? भनी सोधिन् । उनले पनि धर्मदेव राजाको सेवक विक्रमदेव हुं भनी विन्ति गरी अनेकस्तुति पनि गरे । उनको स्तुतिले ईश्वरी प्रसन्न भई विक्रमदेवलाई मनोवांछा फल दिने स्पर्शमणि दिइन् । तिम्री यसै मणिका प्रभावले धर्म, अर्थ, काम र मोक्ष चारै पुरुषार्थ पाउनेछौ । अबउप्रान्त तिम्रीहरू यहाँ आउनुपर्दैन । यही स्पर्शमणिका प्रभावले कृतार्थ हुनेछौ । तिम्रो आयु पनि परमायुको तेबर भयो । अन्त्यमा उत्तमगति पनि पाउनेछौ । कलियुगमा अब यस्तो कर्म गर्न कसैले सक्नेछैनन् भनी त्यो कराही पनि घोप्टाउन लगाई देवी अन्तर्धान भइन् । त्यसपछि विक्रमदेव पनि बहुते कृतार्थ भई ईश्वरीका चरणकमलको ध्यान गर्दै डेरामा फर्के । यो सबै खबर आफ्ना साथी बुद्धिसेन, माननाथ शर्मा र नोकर वैकुण्ठलाई बताए । यस खबरले साथीहरू पनि बहुते खुशी भए ।

उता धर्मदेव राजा पनि सधैंको झैं ईश्वरीको दर्शन गरी पाकपात्रका समीपमा पुग्दा पाकपात्र घोप्टिएको देखी आश्चर्यचकित भए । अनि ईश्वरीलाई पुकार्दा "हामीलाई चाहा भएको विधि सबै अघिनै परिपूर्ण हुँदा कृतार्थ भइसक्यौ । विक्रमदेवलाई स्पर्शमणि दिएको छ । त्यसका प्रभावले सुखभोग गर । अन्तकालमा परमगति पनि पाउनेछौ ।" यस्तो अन्तरिक्षवाणी भएको हुनाले राजाले पनि ईश्वरीको आशय बुझी मेरो प्रारब्धमा रहेनछ भनी चित्त बुझाएर विशालनगरमा फर्के । विक्रमदेवले भोलिपल्ट जो भएको हाल राजालाई बेलिबिस्तार गरे । राजाले पनि तिम्री धन्य रहेछौ । मैले यतिका दिनसम्म सेवा गर्दा पाउन नसकेको फल तिम्रीले एकै दिनका सेवाले पायो । तिम्रीदेखि

म खूब खुशी छु भनी विक्रमदेवलाई धर्मपुत्र बनाई आफ्नो राज्य पनि सुम्पिदिए । आफू बज्रयोगिनीका समीपमा बसी तपस्या गरैर अन्त्यकालमा परमेश्वरीका अनुग्रहले परम-गतिमा पुगे ।

राजा विक्रमादित्यको भोग वर्ष १२ । विक्रमादित्यले नेपालमा १२ वर्ष राज्य गरेपछि यहाँको राज्य छोडी उज्जयिनीमा गएर धेरै वर्ष राज्यभोग गरे । जम्बूद्वीपवर्ती सबै राजाहरूलाई आफ्नै वशमा राखी चक्रवर्ती पनि भए । विक्रमादित्यले नेपालदेशको राज्य भोग गर्दा आफ्नो जन्म-थातबाट साथैमा ल्याएका मन्त्री बुद्धिसेनका सम्मतले धर्म र नीतिअनुसार शासन गर्दथे । उनै बज्रयोगिनी परमेश्वरीको धेरै सेवा गरी आफ्ना दरवारका समीपमा राजा धर्मदेवका नामबाट कुनै एक शिलामा चतुर्मुख नारायणको राम्रो मूर्ति स्थापना गरे । त्यहाँ तीर्थसहित युग्मधारा बनाएर ती धाराको नारायणधारा भन्ने नाम राखी प्रख्यात गरे । त्यसपछि त्यस धाराबाट दूर्वासहित कुन्दपुष्प प्रतिवर्ष बग्गी आउने भयो । त्यो कुन्दपुष्प र दूर्वा जसले पायो त्यो मानिस त्यहाँपछि सबै कुराले परिपूर्ण हुने र निहाल हुने भयो । उनले विशालनगरका मध्यभागमा आफ्ना कुलदेवता भवानी देवीको विधिपूर्वक स्थापना गरे । तिनको रहस्यभावले पूजा गरी ठूलो लिंगाकार देवालय बनाएर मन्त्रीहरूसमेत भई सेवा गरे । आफ्नो दरवारका दक्षिणतिर श्रीमण्डप भन्ने अतिसुन्दर मण्डप बनाए र ठाउँठाउँमा धेरै धन गाडि-दिए । फेरि ज्योतिपूर्ण भन्ने नगर बनाई त्यसको दक्षिण-भागका महादुर्गाविनमा नीलवाराही नामक देवीको स्थापना गरी प्रकाश गरे ।

कुनै दिन दक्षिणदेशका महेश्वर ठाकुर नामक षट्शास्त्र-पारंगत कुनै एक ब्राह्मणले राजा विक्रमदेवको पुण्य, पराक्रम, प्रताप सबै सुनी दक्षिणदेशबाट नेपालमा आए । त्यो खबर राजाले सुन्दा आफ्नो दरवारमा बोलाई शास्त्रको परीक्षा गरेर ती ब्राह्मणलाई गुरुपदवी दिई राजा र मन्त्री बुद्धिसेनले समेत दीक्षामन्त्र ग्रहण गरे । त्यसपछि तिनै गुरुका सम्मतले अधिअधिका राजाका पालामा चलिआएबमोजिम चैत्रका नवरात्रको उत्सव विशेषरूपले चलाए । शारद नवरात्रको प्रतिपदादेखि आरंभ गरी दशमीका दिन विसर्जन हुने दुर्गा-देवीको महोत्सव गर्नु भनी उर्दी दिई नेपालमा सर्वप्रथम

चलाए । त्यहाँदेखि सानाठूला सबै प्रजाहरूले प्रतिवर्ष असोज महीनाको दसैकर्म गर्ने रीत चल्थो । ती राजाले देशदेशका सबै राजाहरूलाई जित्ती आफ्नो साम्राज्य भएपछि हस्तिना-पुरमा बसी प्रजाहरूको शासन गर्दा त्यो दशमीकर्म (दसै) उहाँ पनि चलाए । अधि चैत्रका नवरात्रको उत्सव मात्र प्रजाहरूमा चलेको थियो । यिनका पालादेखि शारदनवरा-त्रको विशेष उत्सव पनि हिन्दू प्रजाहरूमा चल्थो । फेरि श्रावण शुक्ल प्रतिपदादेखि एक महीनासम्म बौद्धमार्गीलाई बौद्धारम्भ बौद्धयात्रा गराए । त्यस यात्रामा उपाकर्म कृष्ण त्रयोदशी (भाद्र कृष्ण त्रयोदशी) का दिन व्रीहिदान अन्नदान गर्ने कर्म पनि चलाए । गणेशको पूजा ऐश्वर्यदायक र चन्द्र-माको पूजा कलंकनिवारक छ भनी त्यो पनि शास्त्रोक्त नियमले चलाए । फेरि अष्टमीका दिन शास्त्रोक्त प्रमाणले महालक्ष्मीको व्रत चलाए । यस्तै प्रकारले गुरु महेश्वर र मन्त्री बुद्धिसेनका सम्मतले राजा विक्रमादित्यले दूर्वाष्टमी, प्रेतपिण्ड मुक्ति गराउने पितृपक्षीय षोडश श्राद्ध, शक्रस्थापन-कर्म देवीको आवाहन पूजा, कार्तिक कृष्ण अमावास्याका दिन भ्रातृपूजा, तृतीयाका दिन विसर्जनकर्म र अरू प्रेतपिण्डनि-वारणादि वार्षिक श्राद्ध आदि हिन्दूधर्मकर्महरू पनि सबै शास्त्रोक्त विधिले गर, गराए । मन्त्री बुद्धिसेनले पनि ईश्वरीको पदज्ञान जानी गुह्यगोविन्द नामक अतिउत्तम गीत बनाए ।

गीतको पहिलो श्लोक ।

बीरविक्रमदेवस्य बुद्धिसेनेन मन्त्रिणा(रचितमघहरम्) ।
गुह्यगोविन्दगीतं च सेवितं फलदं नृणाम् ।

अन्तको श्लोक ।

निजतुरीयामृतरससुन्दरीगुरुकुलपरब्रह्मरूपिणि हेविचित्र-
चरित्रे बहुनाम श्री जगदम्ब भजे ।

सर्वेश्वरि सर्वश्रीबुद्धिसेनसेविते हेपूर्णाक्षि सद्योदिव्यगुह्य-
गोविन्दपदकुलं गीतम् ।

यस्ता तरहले अर्द्धसंस्कृतबद्ध गीत बनाए । यिनै विक्र-मादित्य राजालाई श्री उग्रतारा देवी प्रसन्न भई मलाई गुप्त गरी नराख, मेरो एक नाटक प्रकाश गर । त्यस नाटकको विधि हरिसिद्धिपुराणमा लेखिएको छ । त्यो विधि ऐश्वर्य र आयुर्दिवर्धक छ । यसकारण गुरु महेश्वर र मन्त्री बुद्धि-

सेनसंग संमत गरी लंकाका विधानअनुसार बाणेश्वरका पूर्व-
तिर स्थापना गरी यो नाटक बनाऊ भन्ने आज्ञानुसार
राजाले पनि हरिसिद्धिपुराणमा कहेका विधिअनुसार आफ्ना
गुरु र मन्त्रीका संमतमा ठहरेबमोजिम त्रिशक्तिदेवी मूल-
देवता गरी नीलसरस्वती आदि देवदेवीहरू सूत्रवीरले नागे-
न्द्रलाई बध गरेको उपाख्यानसमेत संयुक्त गरी हातमा
खड्ग लिएकी काली आफ्नो जन्मभूमि (उज्जयिनी) मा
विराजमान भएकी हरिसिद्धि भवानीलाई आवाहन गरी
नेपालमा ल्याए अनि ठाउँठाउँका देवताहरूको आवाहनविधि-
ले नाट्यशालामा पहिले सूत्रधारप्रवेश र नट, नाटक, ब्राह्मण-
समेतको जलमोचनगीतपूर्वक नाट्यक्रिया गरी पछि देवता-
हरूको समेत क्रमैले मुख प्रकाश हुने नृत्यलीला बनाई त्यस
अपूर्व नाचको नेपालमा स्थिति गरी प्रसिद्ध गरे। यसकारण
नेपालमा पहिले हरिसिद्धिको नाच प्रख्यात भई पछि अरू
नाच प्रख्यात भए। लेख पनि छ।

हरिसिद्धिसंमं नाट्यं नास्ति ब्रह्माण्डमण्डले ।

राजा विक्रमदेवले केवल श्री बष्पयोगिनीका अनुग्रहले
बरप्रसाद पाई बाह्र वर्षसम्म नेपालको राज्य गरे। त्यहाँ
आफ्नो नाम र यश प्रख्यात गरी अरू वर्ष हिन्दूस्थानको
राज्य भोग गरे। कलिगताब्द दुई हजार नौ सय साठी
२९६० वर्ष व्यतीत भएपछि विक्रमादित्य राजा गुरु महेश्वर
र मन्त्री बुद्धिसेनसमेत साथमा लिई आफ्नो जन्मभूमि उज्ज-
यिनीमा गए। उहाँ उनका दाजु भर्तृहरि नामक राजा
थिए। भर्तृहरिले भर्तृहरिशतक नामक ग्रन्थ बनाएपछि
वैराग्य हुँदा आफ्नो राज्य छोडेर देशाटन गरी तपश्चर्या
गरे। भर्तृहरिले राजगद्दी छाडेपछि राज्याभिषेक पाउंदा
राजा विक्रमादित्यले धर्मनीतिअनुसार प्रजाहरूको शासन
गरे। धेरै मुलुक आफ्नो वशमा हुँदा महाराज भई ठूलो
राज्य गरे। मन्त्री बुद्धिसेनका संमतले प्रतिवर्ष मुलुक बढा-
उंदा हस्तिनापुरी (दिल्ली) का महाराज एकदत्तसंग
ठूलो युद्ध गरी दिल्ली पनि जितेर त्यहाँको समेत राजा
भए। गुरु महेश्वर ठाकुर शर्माका संमतले हस्तिनापुर,
उज्जैन आदि हिन्दूस्थानका नगर नगर, देश देश, गाउँ गाउँ-
हरूमा शरत्कालमा गर्नुपर्ने दशमीकर्म (प्रतिपदादेखि
विजया दशमीसम्म गरिने देवीको महोत्सव कर्म) प्रतिवर्ष
राजा प्रजा सबैले गर्नु भन्ने उर्दी दिई गराए। यस्तै देश

देशमा अरू अरू पनि ठूलाठूला कीर्ति गरे। यी राजाले
राज्य गर्दा उज्जयिनी देशमा देवताबाट देवदत्त नामक
सिंहासन पाए। त्यसैमा बसी नीतिशास्त्रहरूका प्रबन्धले
निसाफ गर्दा साँचो र झूटो दुबै मिश्रित भएको विषयमा
साँचोको साँचो र झूटोको झूटो विषय छुट्ट्याई जस्ताको
तस्तो निसाफ दिने गरे।

नवरत्न पण्डितहरू ।

श्लोकः— धन्वन्तरिक्षपणकामरसिंहशंकुवेतालमदृघट-

कर्परकालिदासाः ।

**छयातो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां रत्नानि च
बरहचिर्नच विक्रमस्य ।**

यी नवरत्न पण्डितहरूलाई सभामा राखी शास्त्रानुसार
नीतिपूर्वक विक्रमादित्यले राज्यको शासन गरिरहेका थिए।
ती नवरत्न पण्डितहरूले राजालाई खुशी गराउनाका नियतले
आआफ्ना बुद्धिचातुर्यअनुसार एकेक रमणीय श्लोक बनाई
चढाए। ती श्लोकहरूलाई पनि नवरत्न भन्दछन्।

**श्लोकः—१- मित्रं स्वच्छसया रिपुं नयन्नलैलुं गंधं धनेरीश्वरं
कार्येण द्विजमावरेण युवतिं प्रेम्णा समैर्वांधवान् ।
अत्युग्रं स्तुतिभिर्गुहं प्रणतिभिर्मूर्खं कथाभिर्बुधं
विद्याभीरसिकं रसेन सकलैः शीलेन कुर्याद्विशम् ।**

अर्थः—मित्रलाई शुद्ध चित्तले १, शत्रुलाई नीतिका
बलले २, लोभीलाई धनले ३, ईश्वरलाई पूजा आदि कार्यले
४, ब्राह्मणलाई आदरभाउले ५, युवतिलाई प्रेमभावले ६,
वान्धवहरूलाई बराबर देखनाले ७, उद्धतलाई स्तुति गर्नाले
८, गुरुलाई प्रणामले ९, मूर्खलाई कथा इतिहासका उपदेशले
१०, जान्ने बुझ्नेलाई विद्याले ११, रसिकलाई रसले १२ र
सबै प्राणीहरूलाई शीलस्वभावले १३ वश गर्नु ।

**श्लोकः—२- अर्थी लाघवमुच्छित्तो निपतनं कामातुरो लांछनं
सुब्धो कीर्तिमसंगरः परिभवं दुष्टोन्यदोषे
रतिम् ।**

**निःस्वो वंचनमुष्मना विकलतां शोकाकुलः संशयम्
दुर्वागप्रियतां दुरीदरवशः प्राप्नोति कण्ठं मुहुः ।**

अर्थः-माग्ने हलुको हुन्छ १, ठाडो (चढेको) खस्दछ २, कामातुरले अपवाद पाउंदछ ३, लोभीले अपयश पाउंछ ४, लडन नजान्नेले लडाईंमा तिरस्कार पाउंछ ५, दुष्टले अर्काको दोष खोज्न खुशी मान्दछ ६, गरीब सबै काममा ठगिन्छ ७, चित्तवृत्ति ठीक नहुने मानिस दिग्दार हुन्छ ८, शोकसन्तप्त मानिस सबै काममा शंका लिन्छ ९, तनिको बोल्ने मानिस सबैको मन नपर्ने हुन्छ १० र जूवाको वशमा परि रहने मानिस बराबर धोका पाउंछ ११ ।

श्लोकः-३- नीतिभू मिभुजां नतिगुणवतां ह्रीरंगनानां घृति-
दम्पत्योः शिशवो गृहस्य कविता बुद्धेः प्रसादो
गिराम् ।

लावण्यं वपुषः स्मृतिः सुमनसां शान्तिद्विजस्य
क्षमा

भक्तस्य द्रविणं गृहाश्रमवतां स्वास्थ्यं सतां
मण्डनम् ।

अर्थः-राजाहरूको नीति १, गुणी जनको नम्रता २, स्त्रीहरूको लज्जा ३, पतिपत्नीको धैर्य ४, घरका बालकहरू ५, बुद्धिको कविता ६, वचनको प्रसन्नपूर्वकको सफा बोली ७, शरीरको सौन्दर्य (हिंसी) ८, सफा चित्त हुनेको सम्पत्ता ९, ब्राह्मणको शान्ति १०, भक्तको सहनशीलता ११, गृहस्थीको दौलत १२ र सज्जनको चित्तस्थिरता १३ गहना हुन् ।

श्लोकः-४- धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सच्चिदमतिगतिर्भाविनीया
सदैव

ज्ञेयं लोकानुवृत्तं वरचरनयनमण्डलं

वीक्षणियम् ।

प्रच्छाद्यौ रागद्वेषौ मृदुपक्षगुणौ योजनीयौ

च काले

आत्मा यत्नेन रक्षो रणशिरसि पुनः सोपि

नापेक्षणीयः ।

अर्थः-पहिले धर्ममा चित्त लाउनु १, मन्त्रीको राज्य संचालनमा सधैं रेखदेख गरिरहनु २, असल जासूसद्वारा जनताको चित्तवृत्ति बुझ्दै रहनु ३, राष्ट्रमा कहाँ के कस्तो भएको छ तिनै असल जासूसद्वारा बुझ्दै गर्नु ४, अनुराग र द्वेष (दुश्मनी) प्रकट हुन नदिनु ५, मौका बुझेर मात्र नरम

र रूखो गुण प्रकाश गर्नु ६ आफूलाई अनेक प्रयत्नले रक्षा गर्नु ७ र लडाईंका वेलामा भने आफ्ना शरीरको पनि माया नगर्नु ८ ।

श्लोकः-५- कार्पण्येन यशः क्रुधा गुणचयो दम्भेन सत्यं क्षुधा
मर्यादा व्यसनैर्धनानि विपदा स्थैर्यं प्रमादोद्विजः ।
पैशुन्येन कुलं मदेन विनयो दुश्चेष्टया पौरुषं
दारिद्रेण जनादरो ममतया चात्मप्रकाशो हतः ।

अर्थः-कृपणताले कीर्ति १, रिसले गुणहरू २, अहंकारले सत्यता ३, भोकले मर्यादा ४, कुव्यसनले धन ५, विपत्तिले धैर्य ६, बेहाशीले ब्राह्मण ७, चुक्लीले कुल ८, घमण्डले नम्रता ९, तनिको लतले पुरुषार्थ १०, दरिद्रताले अरूबाट पाइने आदर ११, र ममतताले आत्मज्ञान १२ नासिन्छ ।

श्लोकः-६- मूर्खो, शान्तस्तपस्वी क्षितिपतिरलसो मत्सरो
धर्मशीलो

दुष्टो मानी गृहस्थः प्रभुरतिकृपणः शास्त्रविद्व-
मंहीनः ।

आज्ञाहीनो नरेन्द्रः शुचिरपि सतसं यः पराज्ञोप-
भोजी

बुद्धो रोगी दरिद्रः स च युवतिपतिर्धिविडम्ब-
प्रकारम् ।

अर्थः-शान्त स्वभाव नभएको मूर्ख तपस्वी १, अलसी राजा २, रिसाहा धर्मात्मा ३, दुष्ट र अभिमानी गृहस्थी ४, अतिकृपण मालिक ५, धर्मले हीन शास्त्रज्ञ ६, हुकुम चलाउन नसक्ने राजा ७, शुद्ध भए पनि अर्काको अन्नले पालिने ८, र बूढो, रोगी र दरिद्री मध्ये एक भई तरुणी पत्नी हुने मानिस पनि देखीवा र धिक्कारको पात्र हुन् ।

श्लोकः-७- स्त्रीणां यौवनमर्थिनामनुगमो राज्ञां प्रतापः सत्तां
सत्यं स्वल्पधनस्य संचितिरसव्दवृत्तस्य वाग्दम्बरः ।
साचारस्य मनोदमः परिणतेर्विद्या कुलस्यैकता
सेवाया धनमुन्नतेषु णचयः शान्तेर्विवेको बलम् ।

अर्थः-स्त्रीको यौवन १, माग्नेको पछिपछि लाग्नु २, राजाको प्रताप ३, सज्जनको सत्यवचन ४, थोरै धन हुनेको धनसंचय ५, तनिको काम गर्नेको फूर्तिसाथ बोल्नु ६, सदा-

शारीको मनस्थिरता ७, नम्रताको विद्या ८, कुलको एकता (परिवारको मेल) ९, सेवाको धनप्राप्ति १०, उन्नतिको गुणसंचय ११ र शान्तिशीलको विवेक बल हुन् ।

श्लोकः-८- विद्वान्संसदि पाक्षिकः परवशो मानी दरिद्रो गृही
वित्ताद्यः कृपणः सुखी परवशो वृद्धो न
तीर्थाश्रितः ।
राजा दुःसचिवप्रियः कुलभवो मूर्खः पुमान्
स्त्रीजितो
वेदान्ती हृतसक्रियः किमपरं हास्यास्पदं भूतले ।

अर्थः-सभामा पक्षपात गरेर बोल्ने विद्वान् १, अर्काको वशमा रहेको अभिमानी २ दरिद्री गृहस्थी ३, पूंजीपति कृपण ४, परवश रहेको सुखी ५, तीर्थको सेवा नगर्ने बूढो ६, दुष्ट मन्त्रीलाई प्यारो गर्ने राजा ७, कुलीन भईकन मूर्ख ८, जोईटिगरे पुरुष ९, सत्कर्म नगर्ने वेदान्ती १० यी भन्दा हांसोउठ्दो कुरा ससारमा छैन ।

श्लोकः-९- उखाताप्रतिरोपयन्कुमुमितांश्चिन्वन्
शिशून्वर्धयन्
प्रोक्तु गान्धमयन्नतान्समुदयन्विश्लेषयन्संहतान् ।
तीव्रान्कण्ठकिनो बर्हिन्निगमयन्ग्लानान्मुहुः
सेचयन्
मालाकार इव प्रयोगनिपुणो राजा चिरं नन्दतु ।

अर्थः-उखेलिएकालाई फेरि रोप्नु (स्थिरतापूर्वक खडा गर्नु) १, फुलेको फूल टिप्नु २, बच्चाहरूलाई बढाउनु ३, धेरै बढेकालाई नुहाउनु (कलमी गर्नु) ४, नुहेकालाई उठाउनु (आड दिनु) ५, जोडिएकालाई छुट्याउनु (फुटाउनु) ६, तीखा कांडा भएकालाई (दुष्टलाई) बाहिर निकाल्नु ७ र ग्लानि भएका (गलेका) लाई बराबर शीतल पार्नु (सिंचित पार्नु) ८ यसरी प्रयोग गर्न जान्ने माली झैं मुलुकको बन्दोबस्त गर्न जान्ने राजा धेरैसम सुखपूर्वक विराजमान होऊन् ।

यी नौ श्लोक मुलुकको बन्दोबस्तनिमित्त राखेका नवरत्न पण्डितहरूले विचारपूर्वक नीतिको सारांश शिक्षी धृक्तिपूर्वक बनाएका हुन् । यी श्लोक राजा, प्रजा, साना,

ठूला सबैको व्यवहार चलाउने बाटो जस्तै उपयोगी प्रमाणित भएका छन् ।

एक दिन सम्राट् वीर विक्रमादित्यले सभामा पण्डितहरूलाई पाँच विषयको पाँच प्रश्न गरे । पण्डितहरूले पनि सोहीमाफिक पाँच विषयको उत्तरस्वरूप पाँच श्लोक बनाई चढाए । त्यस दिनदेखि ती पाँच श्लोकको नाम पंचरत्न प्रख्यात भयो । यी पाँच श्लोकको अर्थ विचार गरी मनमा राख्नाले चन्द्रमाले गाढ अन्धकारको नाश गरी प्रकाश छाए झैं मानिसका अज्ञानरूप अन्धकारको नाश भई हृदयमा ज्ञानको प्रकाश फलमल्ल हुन्छ ।

पंचरत्न ।

श्लोकः-१०-नागः पोतस्तथा वैद्यः क्षान्तिः शक्यो यथाक्रमम् ।
पंचरत्नमिदं प्रोक्तं विदुषामपि दुर्लभम् ।

अर्थः-नाग (हात्ती), पोत (डुंगा वा जहाज), वैद्य, क्षान्ति (सहनु), शक्य (सक्नु) यी पाँचलाई पंचरत्न भन्दछन् ।

श्लोकः-१- नागो भाति भदेन कं जलरुहैः पूर्णंदुना शर्वरी
शीलेन प्रमदा जवेन तुरगो नित्योत्सवैर्मन्दिरम् ।
वाणी व्याकरणेन हंसमिथुनैर्नद्यः सभा पण्डितैः
सत्पुत्रेण कुलं नृपेण वसुधा लोकत्रयं विष्णुना ।

अर्थः-हात्ती मदले १, जल कमलले २, रात्री पूर्णचन्द्रमाले ३, स्त्रीजाति शीलले ४, घोडा वेगले ५, घर नित्य उत्सव गर्नाले ६, बोली व्याकरणको ज्ञानले ७, खोलानाला हांसका भालेपोथीले ८, सभा पण्डितहरूले ९, कुल असल पुत्रले १०, पृथिवी राजाले ११ र तीनै लोक भगवान् विष्णुले शोभायमान हुन्छन् ।

श्लोकः-२- पोतो दुस्तरवारिराशितरणे दीपोन्धकारागमे
निर्वाति व्यजनं मदान्धकरिणां दर्पोपशान्त्यै शृणि ।
इत्थं तद्भुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचित्ता
कृता
मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातापि भग्नोद्यमः ।

अर्थः-अगाध समुद्र तर्न जहाज १, अध्यारो हटाउन बत्ती २, हावा चलाउन पंखा ३ र मात्तिको हात्ती तहलाउन अंकुसे ४, उपाय तयार पारिएका छन् । तसर्थ ब्रह्माले पृथिवीका जुनसुकै वस्तु पनि काबूमा ल्याउने उपाय रचेका छन् । तर, दुर्जनको चित्तवृत्ति तह लाउने वस्तुको रचनामा ब्रह्माजी पनि विफलपरिश्रम भएका छन् भन्ने ठान्दछु ।

श्लोकः-३- वैद्यं पानरतं नटं कुपठितं स्वाध्यायहीनं द्विजं
युद्धे कापुरुषं हयं गतरयं मूर्खं परिभ्राजकं ।
राजानं च कुमन्त्रिभिः परिवृतं देशं च सोपद्रवं
भार्यां यौवनगवितां पररतां सुचिन्ति शीघ्रं
बुधाः ।

अर्थः-मद्यपान गर्ने वैद्य १, लय नबुझीकन नाच्ने नट २, अध्ययन नभएको ब्राह्मण ३ लडाईंमा कातर मानिस ४, नदौडने घोडा ५, मूर्ख योगी ६, कुमन्त्रिका बीचको राजा ७, उपद्रव भएको देश ८ र जवानीको अभिमान भएकी र अर्कासंग पल्केकी पत्नी ९ यिनलाई जान्ने बुझ्नेले तुरुन्त छोड्दछन् ।

श्लोकः-४- क्षान्तिश्चेत्कवचेन किं किमरिभिः क्रोधोस्ति
चेद्देहिनाम्
ज्ञातिश्चेदनलेन किं यदि सुहृद्द्विष्यौषधः किं
फलम् ।
किं सर्पयदि दुर्जनः किमु धनं विद्यामबद्या यदि
श्रीडा चैत्किमु भूषणेन कविता यद्यस्ति राज्येन
किम् ।

अर्थः-सहनशीलता छ भने कवचको के काम १, प्राणीको रिस छ भने अर्को शत्रु चाहिन्न, शत्रुको के काम २, फुकीहरू छन् भने सन्तापलाई आगो चाहिँदैन ३, पक्का मित्र छन् भने दिव्य औषधि चाहिँदैन ४, दुर्जनसंगको सहवास छ भने उस्त सर्प चाहिँदैन ५, खारिएको विद्या छ भने धनको काम छैन ६, स्त्रीजातिमा लज्जा छ भने गहना चाहिँदैन ७ र राम्रो कविता छ भने धनको के काम र ?

श्लोकः-५- शक्यो वारयितुं जलेन हुतभुक्छत्रेण सूर्यात्पो
नागेन्द्रो निशितांकुशेन चपली दण्डेन गोगर्दभौ ।

व्याधिर्वैद्यकभेषजैरनुदिनं मन्त्रप्रभावाद्द्विषं
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य
नास्त्यौषधम् ।

अर्थः-पानीले आगो रोकन सकिन्छ १, छाताले घाम छेकन सकिन्छ । २, तीखो अंकुसेले मत्तहात्ती वशमा गर्न सकिन्छ ३, लट्ठीले चटपटे गोरु र गधा तह लाउन सकिन्छ ४, वैद्यको औषधीले रोग हट्छ ५ र दिनदिन मन्त्रले फुक्नाले विष झर्छ ६ । शास्त्रमा सबै कुराको औषधी बताएको छ, तर मूर्खको औषधी भने कहीं पनि बताएको छैन ।

यसरी पंचरत्न बनाई चढाएपछि फेरि राजाका आज्ञा-बमोजिम ती कविहरूले षड्रत्न बनाई चढाए । यी श्लोक पनि नीतिको सार फिक्की बनाएका हुन् ।

षड्रत्न ।

श्लोकः-१- शास्त्रं सुचिन्तितमथो परिचिन्तनीय-
माराधितोपि नृपतिः परिशंकनीयः ।
अंके स्थितापि युवतिः परिरक्षणीया
शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतो वशित्वम् ।

अर्थः-शास्त्र राम्ररी अध्ययन गरेको भए पनि मनन गरिरहनु १, राम्ररी सेवा गरिएको भए पनि राजासंग होशियार रहनु २, काखमा (साथमा) रहेकी भए पनि तरुणी (पत्नी) लाई राम्ररी जोगाउनु ३ । शास्त्र, राजा र तरुणी पत्नी आफ्ना वशमा छन् कहिल्यै नसम्झ्नु ।

श्लोकः-२- कोथिन्प्राप्य न गवितो विषयिणः कस्यापदो
नागताः
स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम
राजां प्रियः ।
कः कालस्य न गोचरान्तरगतः कोथीं गतो गौरवं
को वा दुर्जनवागुरानिपतितः क्षेमेण यातः पुमान् ।

अर्थः-धन पाएर को मस्त भएन ? १, विषयमा फसेका कसलाई आपद् आइलागेन ? २, पृथिवीमा स्त्रीहरूबाट कसको मन विचलित भएन ? ३, राजाको सधैं प्यारो

हुने पुरुष को छ ? ४, कालको दृष्टिगोचरमा को परेन ? ५, मान्ने स्वभावको कुन मानिस ठूलो ओहदामा पुग्यो ? ५ र दुर्जनको जालमा फसेको कुनचाहि मानिस सजिलैसंग उम्ब्यो ? ६ ।

श्लोक:-४- मूर्खो द्विजातिः स्थविरो गृहस्थः
कामी दरिद्रो धनवान्तपस्वी ।
वेश्या कुरुपा नृपतिः कदर्यो
लोके षडेतानि विडम्बनानि ।

अर्थ:- मूर्ख ब्राह्मण १, बूढो गृहस्थी २, गरीब परस्त्री-गामी ३, धनी तपस्वी ४, नराम्री बेश्या ५, छुच्चो (लोभी) राजा ६, यी ६ संसारमा देखीवा मात्र हुन् ।

श्लोक:-५- दानं दरिद्रस्य प्रभोश्च शान्ति -
र्युनां तपो ज्ञानवतां च मौनम् ।
इच्छानिवृत्तिश्च सुखासिनानां
दया च भूतेषु दिवं नयन्ति ।

अर्थ:- दरिद्रको दान १, मालिकको सहनु २, ठिटाको तपस्या ३, ज्ञानीको नबोल्ने व्रत ४, सीखीनको सुखत्याग ५ र प्राणीहरूउपरको दया ६ । यी छ कर्मले स्वर्ग लैजान्छन् ।

श्लोक:-६- दुर्मन्त्रिणां कमपयान्ति न नीतिदोषाः
सन्तापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः ।
कं श्रीनं दर्पययि कं न निहन्ति मृत्युः
कं स्त्रीकृता न विषया ननु तापयन्ति ।

अर्थ:- कुन दुष्ट मन्त्रीलाई नीतिको दोष लाग्दैन ? १, कुपथ खाने कसलाई रोगले सताउँदैन ? २, ऐश्वर्यले कसलाई घमण्डी बनाउँदैन ? ३, मृत्युले कसलाई मार्दैन ? ४, र स्त्रीहरूको चरित्रले कसलाई सन्तप्त गराउँदैन ? ।

श्लोक:-७- लोभोप्यस्ति परेण किं पिशुनता यद्यस्ति किं
पातकैः

सौजन्यं यदि किं गुणैः सुमहिमा यद्यस्ति किं
मण्डनैः ।

सत्यं चेत्तपसा च किं शुचिमनो यद्यस्ति तीर्थेन
किं

सद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं
मृत्युना ।

अर्थ:- लोभ छ भने अर्को शत्रु चाहिन्न १, चुक्ली गर्छ भने अरू पातकले के ? २, सज्जन छ भने अरू गुण किन ? ३, राम्रो महिमा छ भने शृंगार किन ? ४, सत्यधर्म छ भने तपस्या किन ? ५, मन शुद्ध छ भने तीर्थसेवाले के हुन्छ र ? ६, असल विद्या छ भने धनको के काम ? ७ र बदनाम छ भने मृत्युले के हुन्छ र ? ८ ।

कविहरूले फेरि सप्तरत्न बनाई राजालाई चढाए ।

सप्तरत्न ।

श्लोक:-१- वाञ्छा सज्जनसंगमे परगुणे प्रीतिगुरो नम्रता
विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकपवादाद्
भयम् ।
भक्तिश्चक्रिणि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले
एते यत्र वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नमः ।

अर्थ:- सज्जनहरूको संगत गर्ने इच्छा १, अर्काको गुणगानमा प्रेम २, गुरुमा नम्रता ३, विद्योपार्जनमा मिहिनेत ४, आफ्नी पत्नीमा मात्र भोग ५, लोकको अपवाददेखि डर ६, विष्णुमा भक्ति ७, मन दमन गर्ने शक्ति ८, र दुष्ट मानिससंगको संगतका त्याग ९, यी स्वच्छ गुणहरू जसमा रहन्छन्, ती मानिसहरूलाई नमस्कार छ ।

श्लोक:-२- राजा धर्मविना द्विजः शुचिविना ज्ञानं विना
योगिनः
कान्ता सत्यविना ह्यो गतिविना भूषा च
ज्वोतिविना ।
योद्धा शौर्यविना तपो व्रतविना छन्दोविना
गीयते
आता स्नेहविना नरो हरिविना मुंभवन्ति शोर्ध्रं
बुधाः ।

अर्थ:- धर्म नभएको राजा १, पवित्रता नभएको ब्राह्मण २, ज्ञान नभएको योगी ३, सत्यमा नरहेकी पत्नी ४, वेग नभएको घोडा ५, चहक नभएको गहना ६, शुन्याइं

नभएको योधा (लडाका) ७, व्रत नलिई गरेको तपस्या ८, लय नमिलेको गाना ९, स्नेह नभएका दाजुभाइ १०, र दिलमा हरि (विवेक) नभएको मानिस ११, यिनीहरूलाई जान्नेबुझ्नेले चाँडै छोड्दछन् ।

श्लोक:-३- छेदश्चन्दनचूतचम्पकवने रक्षापि शाखोटके
हिंसा हंसमयूरकोकिलकुले काकेषु नित्यादरः ।
मातंगेन खरक्रयः समतुला कर्पूरकार्पासयो-
रेषा यत्र विचारणा गुणिगणे देशाय तस्मै नमः ।

अर्थ:- श्रीखण्ड, आँप र चाँपाको रूख काट्नु १, जग-
रको रूख पाल्नु २, हाँस, मुजूर र कोइलीहरू मार्नु ३,
कागको संमान गर्नु ४, हात्ती दिएर गधा साट्नु ५, कपूर
र कपास बराबर जोखेर साट्नु ६, यस्तो काम गर्ने प्रवृत्ति
जुन देशमा छ त्यस देशलाई नमस्कार छ ।

श्लोक:-४- वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः
सारसाः
पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुषा दग्धं वनान्तं मृगाः ।
निद्रं व्यं पुरुषं त्यजन्ति गणिका भ्रष्टश्रियं
मन्विणः
सर्वः कालवशाज्जनोपि रमते कस्यास्ति को
वल्लभाः ।

अर्थ:- फल निखेको रूखलाई चराहरू छोड्दछन् १,
पानी सुकेको तलाउलाई सारसहरू छोड्छन् २, बासी फूल-
लाई भुमराहरू छोड्दछन् ३, डढेका वनलाई वनजन्तुहरू
छोड्दछन् ४, धन सिद्धिएको पुरुषलाई वेश्याहरू छोड्दछन्
५, राजलक्ष्मीले छोडेको राजालाई मन्त्रीहरू छोड्दछन् ६,
सबै आफ्नो मतलब सिद्ध गर्नमा खुशी छन्, कसको प्यारो
को छ र ?

श्लोक:-५- वित्तं न किं वितरणं यदि नास्ति दीने
किं सेवया यदि परोपकृतौ न यत्नः ।
किं संगमेन तनयो यदि नेक्षणीयः
किं यौवनेन विरहो यदि वल्लभायाः ।

अर्थ:- दुःखीलाई दिइएको छैन भने धनको के काम ?
१, परोपकारमा प्रयत्न छैन भने सेवाको के काम ? २,
छोरो पाएको छैन भने स्त्रीसंगमको के काम ? ३, प्रेयसीसंग
विछोड भएको छ भने जवानीको के काम ? ४ ।

श्लोक:-६- स्वर्गः किं यदि वल्लभा निजबधूः किं वा
विभूषाविधि-
लावण्यं यदि किं सुधाकरकरैः शृंगारिगर्भा गिरः ।
मृत्युः किं यदि दुर्जनेष्ववनतिः किं धिग्यदि
प्रार्थना
प्राप्तेष्टः करिकेतनो यदि भवेत्किं कल्पभूमि-
रुहैः ।

अर्थ:- यदि आफ्नी पत्नी प्यारी छ भने स्वर्ग किन
चाहियो ? १, अनुहारमा हिंसी छ भने गहना किन
चाहियो ? २, शृंगाररसयुक्त मिठासपूर्ण बोली छ भने
चन्द्रकिरण किन चाहियो ? ३, दुर्जनहरूमा नुहुनुपर्दछ भने
मृत्यु किन चाहियो ? ४, र इच्छा गरेअनुसार हात्तीसार
छ भने (हात्तीसार राख्ने क्षमता छ भने) कल्पवृक्षहरूको
के काम ? ५ ।

श्लोक:-७- धनेन किं यो नददाति याचके
बलेन किं यश्च रिपुन्न बाधते ।
श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरे-
त्किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ।

अर्थ:-माग्नेलाई दिंदैन भने त्यसका धनको के काम ?
१, शत्रुलाई बाधा दिंदैन भने त्यसका बलको के काम ?
(फौजको के काम) ? २, धर्म कर्म गर्दैन भने त्यसले जाने-
सुनेको के काम ? ३, इन्द्रिय जित्न सकेको छैन भने त्यसका
आत्माको के काम छ र ? ४ ।

क्रमशः